FIRABELITYÖ JA SUOMALAISEN TYÖELÄMÄN MURROS 1900-LUVUN ALUSTA 1960-LUVULLE

Pete Pesonen

Pro Gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen Historia

Maaliskuu 2014

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

PESONEN, PETE: Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle

Pro gradu -tutkielma, 76 sivua
Suomen historia
Maaliskuu 2014

Tutkimus tarkastelee firabelitöiden näkökulmasta suomalaisen tehdastyön ja työelämän murrosta 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Tutkimuksen tarkoituksena on valottaa firabelitöiden historiallista luonnetta. Firabelitöillä tarkoitetaan töitä, joita työntekijät tekivät itselleen työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla. Yleensä firabelitöinä tehtiin erilaisia kodin hyödykkeitä. Firabelityöt ovat olleet osa paternaalista vaihtojärjestelmää, jossa tehtaanomistaja huolehti työntekijöilleen työn uusintamisen kannalta välttämättömät elinolot niin palkkana kuin luontaisetuina. Firabelityöt sijoittuivat luontaisetujen ja työpaikalta varastamisen väliselle harmaalle alueelle. Tutkimusajan sisällä Suomessa siirryttiin paternaalisista työyhteisöistä sopimusyhteiskuntaan, jossa työehdot sovitaan työnantajien ja työntekijöiden ammattiliittojen välisissä neuvotteluissa.

Tutkimus jäsentyy siten, että alkuun firabelityöt kontekstualisoidaan 1900-luvun työelämään vertaamalla niitä luontaisetuihin ja työpaikalta näpistämisiin. Historiallisen taustan jälkeen tutkimus käsittelee firabelitöiden tekemisen luvallisuutta ja luvattomuutta. Firabelitöiden luvanvaraisuuteen liittyy työnantajan, työnjohdon ja työntekijän erilaiset näkökulmat. Lopuksi käsittelen muistitiedon vaikenemista firabelitöistä 1970-luvun alkuun tultaessa.

Päälähteenä tutkimuksessa on muistitietoaineistot neljästä eri arkistosta. Aineistot on kerätty vuosien 1967-2012 välisenä aikana. Muistitietoaineistojen lisäksi tutkimuksessa käytetään lähteenä neljän eri tehtaan arkistoaineistoja vuosilta 1901-1970.

Firabelityöt pitivät sisällään työväestön omapäisyyden ja samanaikaisesti työnantajien joustovaran palkanmaksukyvyn ollessa heikko. Firabelityöt palasivat työntekijöiden luvallisiksi tai luvattomiksi palkanlisiksi 1930-luvun pula-aikana ja säilyivät sellaisina säännöstelyn päättymiseeen vuoteen 1956 asti. Firabelitöitä tehtiin eniten metalliteollisuudessa. Firabelitöiden aineellisen hyödyn lisäksi niiden tekeminen kehitti työntekijöiden ammatillista osaamista ja kohotti työntekijöiden ryhmähenkeä. Vaikka firabelitöitä koskevat muistelmat päättyvät vuoteen 1970, ei niiden tekeminen välttämättä ole päättynyt.

Asiasanat: historia, sosiaalihistoria, työelämän suhteet, taloudellinen säännöstely, työväenperinne, metalliteollisuus, metallityöntekijät, teollisuus, käsiteollisuus, työläiset, pula-ajat, harmaa talous, teollisuustyöntekijät, muistitieto

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto 1

1.1 Aiheen esittely 1

1.2 Tutkimustehtävä 3

1.3 Lähteet 6

1.4 Aikaisempi tutkimus 11

1.5 Tutkimusmenetelmät ja keskeiset käsitteet 13

2. Elämää tehdasyhteisössä 16

2.1 Erilaiset luontaisedut 16

2.2 Firabelityöt 26

2.3 Varastaminen 30

3. Firabelitöiden luvallisuus 38

3.1 Firabelityöt tehtaiden järjestyssäännöissä 38

3.2 Lupien tulkinnanvaraisuus 41

3.3 Luvalliset firabelityöt 46

3.4 Luvattomat firabelityöt 53

3.5 Epätasa-arvoinen suhtautuminen työntekijöiden firabelitöihin 59

4. Muistitiedon vaikeneminen 62

5. Johtopäätökset 65

Lähteet 68

1. Johdanto

1.1 Aiheen esittely

> *Terä ja tyynyhyllyt eivät koskaan tulleet täyteen, vaikka valmiita teriä olikin. Ylimääräiset kätkettiin viilapenkin laatikkoon josta niitä vähitellen siirrettiin hyllylle. Hyllyjen ollessa vajaita tyyny ja teräviilarille oli mahdollisuus säästyä työnjohtajan määräämiltä muilta töiltä ja saada aikaa huinimiseen (sic) ja firapelin tekoon. -- Lähes jokaisella verstaan miehellä oli usein jotain firapeliä tekeillä, piilotettuna pöytänsä alle tai työkalulaatikkoonsa.*[1]

Näin muisteli turkulainen metallityöläinen työmaa-aikoja ja -oloja 1940-1950 -lukujen vaihteessa kotikaupunkinsa metallityöpajoilla. Työntekijä sai mahdollisuuden, muistelijan mukaan, oman työnsä kontrollilla säästää itselleen omaa aikaa lepäämiseen taikka oman työn eli firabelin tekoon. Muistelijan mukaan firabelia varten huijattiin omaa aikaa ja sitä tekivät lähes kaikki työntekijät, mutta mitä firabelityö on? Nykynäkökulmasta firabelityöt on helppo luokitella harmaan talouden piiriin, mutta historiallisesti asia ei ole niin yksiselitteinen.

Kielellisesti firabeli lainautui suomeen ruotsin välityksellä saksasta. Ruotsista sana levisi suomenkieleen joko firapelina tai kansanomaisempana virapelina. Saksalainen kantasana on Feierabend, jolla tarkoitetaan työajan jälkeistä aikaa, "pyhäpäivän aattoilta; iltainen vapaa-aika työstä."[2] Nykysuomen sanakirjan mukaan firabelityöllä tarkoitetaan yleisesti sivutyötä varsinaisen päätyön ohella.[3] Etymologinen sanakirja selittää firapelin Nykysuomen sanakirjaa tarkemmin varsinaisen (ammatti)työn ulkopuolella tehtynä työnä. Käytän tutkimuksessani *firabeli* -termiä sen muunnosten sijaan, koska kyseinen muoto on jo vakiintunut Kari Teräksen väitöskirjassa Arjessa ja liikkeessä.[4] Tutkimukseni käsittelee firabelitöitä, jotka työntekijä tekee itselleen, työpaikallaan ja/tai työpaikan välineillä ja materiaaleilla. Tärkeä ero varsinaiseen sivutyöhön on, että työntekijä pitää työn tuloksen itsellään tai

1 TMT 247:1103/10, TA. Sulut Pete Pesonen.
2 Reuter 1996; Suomen sanojen alkuperä, Etymologinen sanakirja 1 A-K. Sitaatti Etymologisesta sanakirjasta
3 ”Firaapelityö s. ark. (rinn. Viraapelityö) varsinaisen työ- t. virka-ajan ulkopuolella suoritettava työ, harrastus-, väliaikais-, sivutyö. Kirjoitella f:nään sanomalehtiin.” Nykysuomen sanakirja 1963.
4 Teräs 2001, 78, 79, 81.

välittää itse tuotteen eteenpäin, jolloin työn tulos tai lisäarvo ei siirry työntekijältä työnantajalle. Tutkimuksessani en käsittele firabelitöitä sivutöinä, vaikka sanalla onkin myös sellainen merkitys. Sivutyö käsitteenä vaikuttaa eroavan varsinaisesta päätyöstä, mutta tutkimani firabelityöt tehdään nimenomaisesti päätyön puitteissa ns. omina sivuprojekteina työn ohessa. Edellä mainittujen ehtojen lisäksi useimmat käsittelemäni firabelityöt on tehty työajalla.

Tutkin aihetta muistitiedon ja tehtaiden arkistoaineistojen avulla. Tutkimani muistitieto käsittää firabelityöt pääasiassa työaikana tehtynä omana työnä, joten suljen tutkimukseni ulkopuolelle selvästi pelkästään sivutyönä nähtävän firabelityön, vaikka siitäkin löytyisi muistitietoa. Lähestyn aihettani esittelemällä työntekijöiden saamia luontaisetuja. Luontaisedut olivat keskeinen osa paternaalista työkulttuuria, ja tulkintani mukaan myös firabelityöt olivat läheisessä suhteessa luontaisetuihin. Firabelityöt miellän osaksi paternaalista työkulttuuria. Tutkimuksessani käsitän paternalismin Inkeri Ahveniston tapaan vaihdon järjestelmänä, ”jossa kauppatavarana olivat toisaalta sosiaaliset etuisuudet ja yhteisöinvestoinnit, kuten sairauskassa tai tehtaan koulu, ja toisaalta rauhallinen ja lojaali työkansa.”[5] Firabelityöt ovat oiva näkökulma valottaa murrosta paternalistisesta työkulttuurista sopimusyhteiskunnan kulttuuriin. Sopimusyhteiskunnan kulttuuri edustaa nykyistä työehtosopimusmallia, jossa työntekijöitä ja työnantajia edustavat liitot sopivat yhdessä työehdoista. Tutkimanani ajanjaksona työnantajan suhtautuminen firabelityöhön vaihteli kieltämisestä sallimiseen ja lopulta taas kieltämiseen. Laajemmin ilmiö on tullut tunnetuksi 1930-luvun pula-aikana jatkuen sotien ajan aina säännöstelyn päättymiseen asti vuonna 1956.

1920-luvun lopusta alkanut pula-aika lisäsi firabelitöiden tekemistä. 1930-luvun pula-ajan päättymistä seurasi toinen maailmansota ja sen aiheuttama niukkuuden ja säännöstelyn kausi, mikä lisäsi syitä firabelien tekoon entisestään. Sotatalouteen kuului joidenkin raaka-aineiden ja erilaisten elintarvikkeiden lisäksi myös palkkojen säännöstely.[6] Sotataloudesta normaaliin talouteen siirtyminen kesti aikansa, jolloin puolestaan työntekijät pitivät vanhat toimintamallinsa hengissä.

Mielestäni firabelityö voidaan nähdä työntekijöiden kollektiivisena vallankäyttönä työn aikaisemmin yksipuoleisena nähdyssä vallanjaossa. Toisaalta työnantajan salliva kanta firabelityölle vaatii myös selvityksen. Työntekijöiden

5 Ahvenisto 2008, 22-23.
6 Manninen 1993, 128-131.

kollektiivisen vallan käyttäjäksi muodostuivat ajan myötä ammattiyhdistykset, mutta työntekijöiden perinteiset vallankäyttötavat eivät kadonneet samanaikaisesti uusien tapojen muodostuttua. Tutkimuksen edetessä valotan myös luontaisetujen ja firabelitöiden välisiä eroja, mikäli niitä on olemassa.

1.2 Tutkimustehtävä

Firabelityöt tutkimusaiheena on siitä antoisa, ettei ilmiötä ole aiemmin tutkittu. Ilmiö avaa mielestäni mielenkiintoisia näkökulmia työväestön historiaan. Ennen vuotta 1944 työn valtasuhteissa paino oli työnantajalla, tehtaanomistajalla eli patruunalla, joka kartanonherran tapaan pyrki huolehtimaan myös työntekijöiden hyvinvoinnista. Tällaista tilannetta kutsun paternalistiseksi työyhteisöksi. Sillä tarkoitan työssäni 1800-luvun lopulla monissa eurooppalaisissa ja pohjoisamerikkalaisissa tehdasyhteisöissä vallinnutta järjestystä, jossa tehtaanomistaja takasi työväestölle työn uusintamisen kannalta vähintään välttämättömät elinolot.[7]

Työntekijältä tehtaanomistaja odotti vastapalvelukseksi uskollisuutta ja tehtaanomistajan laatimien sääntöjen noudattamista. Paternaalisuus juontaa juurensa teollisuuteen jo esiteolliselta kaudelta, jolloin se on ollut tyypillinen ilmiö rautaruukeissa. Inkeri Ahveniston mukaan tehdasyhdyskuntien paternaalisia piirteitä voidaan tarkastella joko rautaruukkien perintönä tai vaihtoehtoisesti kartanotalouden jälkeläisenä.[8] Kartanotalouden jälkeläisenä kiinnitetään huomiota juuri kartanoissa vallinneeseen talousmalliin, jossa osa palkasta muodostui erilaisista luontaiseduista.[9] Näin perusteltuna teollisuuden paternalismia voidaan pitää menneen aikakauden ja maatalousyhteiskunnan jäänteenä teollistumisen alkuvaiheessa. Ahveniston mukaan kyseinen välivaihe oli siirtymässä historiaan 1900-luvun alkupuolella ”ja päättynyt viimeistään ennen toista maailmansotaa kunnan ja valtion otettua sosiaalisen huoltotyön osalleen yhä enenevässä määrin.”[10] Ahveniston tulkinta luontaisetujen päättymisestä on vaillinainen, sillä vaikka välivaihe olikin päättymässä ennen toista maailmansotaa, niin toisen maailmansodan aikana useat tehtailijat, ja myös valtionyhtiöt palasivat yrityksen sosiaalisen huollon linjalle. Tehtaanomistajat ja johtajat ottivat käyttöön sotavuosina

7 Ahvenisto 2008, 22-24.
8 Ahvenisto 2008, 22-24.
9 Ibid; Koskinen 1989, 102-104.
10 Ahvenisto 2008, 23.

vanhoja luontaisetuja, jotta työntekijät pystyivät tulemaan toimeen sotataloudesta johtuvassa puutteessa. Yhtenä tärkeänä syynä erilaisten etujen käyttöön ottoon voidaan pitää valtion ylläpitämää palkkasäännöstelyä ja jatkuvaa työvoimapulaa. Palkkasäännöstelyn vuoksi työnantajille tuli tarve kehittää korvaavia palkitsemismuotoja, vaikka "mustia palkkojakin" eli säännöstelyrajat ylittäviä palkkoja maksettiin.[11] Tarmo Koskisen mukaan tehtaalaisten vapaa-aika kuluikin 1940-luvun puolelle omien elintarvikkeiden tuottamiseen niillä vaihdonvälineillä (perunamaat, puutarhat, kanalat), joita yhtiö oli luovuttanut työläisten käyttöön vastineeksi työvoimasta ja työtaidosta. Koskisen mukaan "tämänlaatuinen vaihdon malli säilyykin siihen saakka, kun työväestö lopullisesti järjestäytyy ja kun sen työehtosopimukset alkavat valtakunnallistua 1940-luvulla."[12] Rahapalkka korvasi ajan myötä luontaistaloudelliset edut, ja tehtaanomistajien sosiaaliset velvoitteet työntekijöitä kohtaan siirtyivät kunnan ja valtion hoidettaviksi.[13] Tavoitteenani on valottaa juuri Koskisen esittämää siirtymistä paternaalisesta järjestelmästä työehtosopimuspohjaiseen malliin. Vanhan järjestelmän muutos uuteen järjestelmään ei tapahdu hetkessä, vaan vanhat toimintamallit jatkuvat murroskauden ajan ellei pidempäänkin. Kolmikantainen sopimusjärjestelmä, jossa työntekijöiden ja työnantajien järjestöt sopivat työehdoista, legitimoitiin talvisodan paineessa ja sopimus tunnetaan yleisesti tammikuun kihlauksena. Työehtosopimustoiminta laajeni ja vakiintui useimpia aloja koskevaksi vuosina 1946-1947.[14]

Paternaalisessa työyhteisössä tehtaanomistaja on omistavassa ja määräävässä asemassa suhteessa työntekijöihin, ja tehtaanomistaja määrittää työntekijöiden kanssa tehtävän vaihdon eli palkanmaksun suhteet. 1800-luvulla työläisten palkat koostuivat rahan lisäksi myös luontaiseduista, joita ei vallinneen käytännön mukaan laskettu palkkaan kuuluviksi. Tämän vuoksi ne ovat jääneet mainitsematta palkkoja koskevissa kirjanpidoissa.[15] Palkan määrittäminen 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa poikkeaa huomattavasti siitä miten sopimusyhteiskunnassa määritellään palkka työehtosopimuksilla. Työelämän suhteet 1900-luvun alkupuolen Suomessa pelkistetään helposti työntekijän näkökulmasta alistussuhteeksi, mitä se on myös pitkälti ollutkin.

11 Pihkala 1982, 328. Mansner 1992, 200. Mansnerin mukaan mustat palkat "olivat sääntö eikä poikkeus".
12 Koskinen 1989, 103.
13 Koskinen 1989, 103-104.
14 Bergholm 2005, 21-28.
15 Rabb 1975, 1.

Firabelitöiden avulla työelämän suhteisiin avautuu näkökulma, siitä minkälaisia keinoja työntekijällä oli hallita ajan- ja tilankäyttöään työpaikallaan. Työntekijän vaikutusmahdollisuuksien lisäksi firabelityöt kertovat myös työnantajan tai työnjohtajan vaihtoehtoisista palkitsemismahdollisuuksista aikana, jolloin rahapalkan korotukset eivät ole tulleet kysymykseen.

Pyrin valottamaan firabelitöiden historiallista luonnetta ja kuvaamaan työelämän muutosta firabelitöiden näkökulmasta. Mitä firabelityöt olivat, minkä takia niitä tehtiin ja mitkä seikat vaikuttivat niiden tekemisen vähenemiseen? Tutkin myös millaisia vaikutusmahdollisuuksia firabelityöt antoivat työntekijöille. Firabelitöiden tekemisen historialliseen kontekstiin kuuluivat 1900-luvun alkupuolella luontaisedut ja toisaalta ne voidaan myös yhdistää työpaikoilta näpistämiseen ja varastamiseen. Siitä johtuen käsittelen myös luontaisetuja ja näpistelyjä tutkimuksessani.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa kontekstualisoin firabelitöiden taustaa kertomalla työläisten elämästä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Käsittelen alaluvuissa luontaisetuja, firabelitöitä ja työpaikoilta näpistämistä sekä varastamista. Pyrin löytämään niiden yhteisiä piirteitä sekä eroavaisuuksia. Näpistäminen toimii myös siltana toiseen käsittelylukuun, jossa paneudun firabelitöiden luvallisuuteen ja luvattomuuteen. Firabelitöiden luvallisuutta käsittelen niin työnantajan määrittämien sääntöjen perusteella kuin myös työntekijöiden itsensä kokemina ja määritteleminä. Viimeisessä käsittelyluvussa kerron firabelitöitä koskevan muistitiedon vaikenemisesta 1970-luvun alkuun tultaessa. Loppuiko firabelitöiden tekeminen 1970-luvun alussa, niin kuin aihetta koskeva muistitietoaineisto antaa ymmärtää? Lopuksi punon aikaisempien lukujen teemat ja johtopäätökset yhteen, ja määrittelen firabelitöiden merkityksen siirryttäessä paternalistisesta työyhteisöstä sopimusyhteiskuntaan.

Ajallisesti rajaan aiheeni alkavaksi 1900-luvun alusta, jolloin solmittiin ensimmäisiä paikallisia työehtosopimuksia, mutta valtakunnallisella tasolla työelämä oli vielä paternalistinen. Jatkan tutkimustani 1960-luvun lopulle, koska osa lähteinä käyttämästäni muistitiedosta sijoittuu sinne. Keskityn erityisesti pula-aikoihin 1930-luvun alusta vuoteen 1956, ajan voi myös määritellä valtiojohtoisen säännöstelytalouden aikakaudeksi. Kyseiseltä ajalta löytyy myös eniten aineistoa, joka puolestaan indikoi tutkittavan aiheen olleen tuolloin laajimmillaan. Tutkimani ajan sisällä Suomessa siirryttiin paternaalisista työyhteisöistä sopimusyhteiskuntaan, jossa

työehdot sovittiin työnantajien ja työntekijöiden liittojen kesken. Näistä seikoista koostuu työni konteksti, joka liittää tutkimukseni suurempaan narratiiviin modernin sopimusyhteiskunnan syntyyn ja Suomen muuntumiseen säännöstelytaloudesta kulutusyhteiskunnaksi.

Tutkimukseni kuuluu työväen historian alaan. Näkökulmani kohdistuu työntekijään toimijana, enkä niinkään paneudu työnantajan ongelmiin. Työväestön laajasta spektristä keskityn lähinnä tehdas- ja muuhun vähän koulutusta vaativaan työhön. Työelämän valtasuhteita määritellään yleensä organisaatioiden suhteina. Työnantajaa ja työntekijää edustavat omat ammattijärjestönsä, jotka määrittävät työhön liittyvät velvollisuudet niin työnantajan kuin työntekijän puolesta. Näkökulmani ei kohdistu organisaatioiden suhteisiin vaan keskityn palkkatyöväestöön itsenäisenä toimijana.

1.3 Lähteet

Päälähteenäni käytän muistitietoaineistoja. Aineistot on kerätty 1967-2012 välisenä aikana. Yhtä lukuun ottamatta koko aineistoni koostuu muihin aiheisiin kuin firabelitöihin liittyvistä haastatteluista, jolloin firabelityöt ovat tulleet haastatteluissa esille elämää tai työuraa muisteltaessa. Ainoa firabelitöihin keskittyvä teemahaastattelu lähdeaineistossani on 08.12.2012 tekemäni haastattelu, jonka luovutin Työväen Arkistoon säilytettäväksi.[16]

Muistitietoaineisto kuvaa eri teollisuuspaikkakuntia kuten Helsinkiä, Fiskarsia, Turkua ja Varkautta. Käyttämäni lähteet olen kartoittanut neljästä eri arkistosta: Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistosta, Työväen Arkistosta ja Kansallismuseon kansatieteellisestä arkistosta.

Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistosta käytän kansatieteen TYKL-kokoelman keruita ja kansatieteen seminaaritöitä. TYKL-kokoelmasta yhdeksän muistelijaa käsittelee firabelitöitä. SKS:n Kansanrunousarkiston aineistosta löysin kaksi muistelmaa, joissa mainittiin firabelityöt. Työväen Arkiston aineistoista käytän asiakirjalähteiden lisäksi Työväen Muistitietotoimikunnan (TMT)

16 Viittaan tekemääni haastatteluun vastaisuudessa: PP:n tekemä haastattelu 2012, TA.

aineistoja, joista olen löytänyt 13 eri muistelua, joissa firabelityöt mainitaan. Kansallismuseon kansatieteellisestä arkistosta löysin kolme eri mainintaa firabelitöistä. Firabelitöiden lisäksi käytän Kansallismuseon kansatieteellisen arkiston, TYKL-kokoelman ja TMT:n aineistojen luontaisetuja käsitteleviä muistelmia, joita löytyykin useita kymmeniä.

Kansallismuseon kansatieteellisen arkiston, TYKL-kokoelman ja Kansanrunousarkiston haettavuus muistuttavat toisiaan, kun taas Työväen Muistitietotoimikunnan muistitiedon haettavuus eroaa positiivisella tavalla edellä mainituista. Kolmen ensiksi mainitun arkiston aineistoja ei ole luetteloitu sähköisesti, joten niihin ei voi tehdä yksittäisiä sanahakuja kuten Työväen Muistitietotoimikunnan muistitietoihin. Olen selannut läpi kaikki aihepiiriini eli työhön liittyvät keruut Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistossa ja Kansanrunousarkistossa.[17] Kansallismuseon arkistossa keskityin metalliteollisuuden eri aloihin, sillä aikaisempi kokemus osoitti metalliteollisuuden olevan kaikista hedelmällisintä firabelitöiden kannalta.

TYKL-kokoelmasta käytän aineistoja Marja Kopolan tekemästä Ahlström OY:n Varkauden konepajan työläisten haastatteluja -keruusta vuodelta 1970, Paula Koivusen keruutyöstä vuodelta 1967 Tehtaantyöläisen elämää vuosisadan alun Varkaudessa, Kaarina Katinkosken vuonna 1971 keräämästä Oy Fiskars Ab:n ja Pinjaisten tehtaiden työväenhaastatteluja ja kansatieteen rakennustyöläisille tekemästä postikyselystä vuodelta 1967. Kansanrunousarkiston keruista käytän aineistoa Ahlströmiläisten elämäkertakirjoituskilpailusta, naisten ammattiperinteiden keruusta (Nainen ja työ) ja sähkömiesperinteen kilpakeräyksestä. Työväen Muistitietotoimikunnan aineistoista käytän useita eri haastatteluja ja keruita ilman, että yksikään keruu korostuisi aineiston määrän suhteen. Kansallismuseon kansatieteen arkistosta käytän Metallityöläinen -keruun aineistoa vuodelta 1995 ja Jokioisten naulatehtaan -keruun aineistoa vuodelta 1980. Tutkimuseettisistä syistä ja yksityisyydensuojan takaamiseksi kutsun kaikkia muistitiedon luovuttajia muistelijoina tai sen synonyymeillä, koska osa muistelijoista haluaa pitää henkilöllisyytensä salaisena. Lähdeluettelossa ilmenee kertojien syntymävuodet, joiden perusteella aineisto on haettavissa asianmukaisista keräelmistä.

17 SKS:n kansanrunousrkiston keruut: Ahlströmiläisten elämäkertakirjoituskilpailu 1992; Mieselämäkerrat -kilpakirjoitus 1992 – 93; Naisten ammattiperinteiden keruu 1992; Putkialan perinteen kilpakeräys 1979; Rakennusmestariperinteen keräys 1979; Satasärmäinen nainen. Elämäkertakirjoituskilpailu naisille 1990 – 91; Sähkömiesperinteen kilpakeräys 1977.

Jos käytän samasta muistitietokeruusta useamman henkilön aineistoa, henkilöt on kirjattu lähdeluetteloon siinä järjestyksessä, missä ne esiintyvät arkistoidussa aineistossa.

Arkistoitujen muistitietoaineistojen lisäksi käytän lähteenäni Juha Salmenheimon internetsivuillaan julkaisemaa muistelma-aineistoa. Vuonna 1923 syntynyt Salmenheimo on julkaissut internetsivuillaan viisi omakustannekirjaa. Kirja, jonka aineistoa käytän on nimeltään Tapahtumia sodan jälkeen 1944-1954. Kirjassa Salmenheimo kuvaa siirtymistään siviiliin ja työelämään Tampellan tehtaille. Sivuilla on julkaistu Salmenheimon rippitodistus ja sukuselvitys digitoituna, ja niiden aitoudesta vakuuttuneena käytän aineistoa Salmenheimon nimellä, sillä sivut antavat riittävän varman kuvan tekijänsä henkilöllisyydestä.[18] Sisäisen lähdekritiikin puolesta suhtaudun hänen muistelmiinsa yhtä kriittisesti kuin muuhunkin käyttämääni muistitietoaineistoon.

Muistitiedon tekstit ovat hyvin vaihtelevan pituisia lyhyestä kappaleesta 2-3 – liuskaan. Muistitietoaineisto jakautuu elämäkerta- ja teemakirjoituksiin sekä tutkijoiden tekemiin haastatteluihin. Haastattelut eroavat elämäkerta- ja teemakirjoituksista, koska aineisto suodattuu niissä haastattelijan välittämänä. Ensinnäkin haastattelija vaikuttaa kysymyksillään, mitä hän kokee merkitykselliseksi ja mihin suuntaan hän haluaa haastattelun etenevän. Kokeneet haastattelijat antavat tilaa haastateltavalle, eivätkä ohjaile liikaa haastattelun kulkua. Toinen tapa jolla haastattelija saattaa vaikuttaa aineiston syntyyn on haastattelun koonti. Ideaali on, että haastattelu on litteroitu kokonaisuudessaan, jolloin myös kunnioitetaan haastateltavaa kertojana. Osa TYKL-kokoelmien haastatteluista on koottu haastattelijatutkijan toimesta, jolloin varsinaisen haastattelun ja käyttämäni aineiston välissä on tutkijan seula määrittämässä, mikä aineistossa tärkeää ja kuinka se esitetään eteenpäin. TMT:n haastattelut on puolestaan litteroitu kokonaisuudessaan, mikä antaa totuudenmukaisemman kuvan haastatteluiden kulusta.

Käyttämässäni muistitietoaineistossa muistelijat ja haastateltavat kertovat häpeilemättä firabelitöistä. Yhdestäkään haastattelusta en tulkinnut häpeää firabelitöiden tekemisestä vaan pikemminkin ylpeyttä niistä. Firabelitöiden tekemisen ei koettu olevan eettisesti väärin, vaikka työsopimukset saattoivatkin kieltää niiden teon. Työväen

18 Salmenheimo on itse julkaissut nimellään kirjoituksensa internetsivuillaan, joten suhtaudun niihin kuin painettuun sanaan. Hän ei ole myöskään salannut henkilöllisyyttään, joten mainitsen hänen muistelmat hänen nimellään.

Muistitietotoimikunnan aineistoista löytyy 15 firabelitöistä kertovaa muistelmaa vastaan vain yksi työpaikalta varastamista koskeva muistelma. Työpaikoilta varastamisia on tapahtunut huomattavasti enemmän kuin aineisto antaa ymmärtää, mutta ihmiset eivät ymmärrettävistä syistä tahdo tulla muistetuksi varkaina, eivätkä aineiston perusteella tahdo myöskään muistella muiden varkauksia. Toisin kuin firabelitöiden osalta, työpaikkavarkauksista ei löydy juurikaan muistitietoaineistoa, mutta niistä löytyy sitäkin enemmän tietoa muusta arkistoaineistosta.[19] Firabelitöistä puolestaan löytyy huomattavasti vähemmän arkistoaineistoa, joten pelkästään muistitietoaineistojen perusteella on hankala sanoa, kuinka yleistä firabelien tekeminen oli aikoinaan. Ainakaan niistä kertominen ei vaikuta hankalalta.

Suomalaisessa teollisuudessa tehtaat olivat lähes omavaraisia yhteisöjä yhteiskunnan sisällä. Tehtaissa oli verstaat ja korjauspajat puu- ja peltiseppineen omasta takaa. Niinpä esim. Kokkolan lannoitetehtaalta, jossa tuotettavat tuotteet kuuluivat kemian teollisuuden alaan, löytyi myös hitsaajia ja muita metalliteollisuuden osaajia.[20] Koska kaikkinainen teollisuustyö pitää sisällään useita eri ammattiryhmiä, koen turhaksi ryhtyä selvittämään millä teollisuudenalalla firabelitöitä on tehty eniten. Teollisuudenalan sijaan on helpompi verrata ammattialoja. Käyttämästäni 29 muistelijan firabelitöitä käsittelevästä aineistosta 22 muistelijaa työskenteli metalliteollisuuden alalla. Loput työskentelivät puuteollisuudessa (2 henkilöä), sähkömiehenä, lasinpuhaltamossa, kirvesmiehenä ja tehtaalaisena. Firabelityöt ovat olleet yleisiä juuri käsiteollisesta perinteestä juurtuvien ammattialojen keskuudessa. Metalliteollisuuden muistelijoiden parissa ilmenee seuraavia ammattinimikkeitä: viilari, levyseppä, valimotyöntekijä ja sorvaaja. Huomattavaa on myös se, että metallialan ihmiset työskentelevät varsin erilaisissa ympäristöissä pienistä konepajoista suuriin tehtaisiin.

Muistitietoaineiston lisäksi käytän lähdeaineistona Työväen Arkistosta löytyviä Keskusosuusliike OTK:n tuotantolaitosten arkistoja. Keskusosuusliike OTK, alkuperäiseltä nimeltään Suomen Osuustukkukauppa, perustettiin 1917. OTK oli suuri monialayritys ja sen alaisuudessa oli myllyjä, paitatehdas, pukutehdas, kahvinpaahtimo, tulitikkutehdas, margariinitehdas, lihanjalostustehdas ja muita vastaavia

19 Kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, 1952-1960, 1961-197, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, 2124, 2125, ELKA; Omat kuulustelut ja tutkimukset 1938-1946,Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB5, TA.

20 PP:n tekemä haastattelu, 2012, TA.

tuotantolaitoksia.[21] OTK:n tuotantolaitosten arkistoista käytän tutkimuksessani pääasiassa työntekijöiden valvontaa ja kontrollia koskevaa aineistoa. Osa käyttämästäni OTK:n arkistoaineistosta on luvanvaraista niiden sisältämien työntekijöiden yksityisyyttä käsittelevien tietojen takia. Tutkimuseettisistä syistä kunnioitan jokaisen henkilön intimiteettiä ja oikeutta yksityisyyteen, enkä käytä henkilöistä heidän oikeita nimiään, tai mitään muitakaan tunnistettavia tietoja.

Tehdastyöläisen elämää valottaa OTK:n arkiston lisäksi A. Ahlströmin, Fiskarsin ja Tampellan tehtaiden arkistot Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkistossa, ELKAssa. Ahlströmin arkistoista käytän Karhulan tehtaiden arkistoa, ja varsinkin sen kuulustelupöytäkirjat -sarjaa. Karhulan tehdas, kuten kaikki muutkin suuret suomalaiset tehdaskokonaisuudet 1900-luvun alkupuolella, oli kuin valtio valtiossa ja poliisin osaa tehtaan piirissä piti järjestysmies. Järjestysmiehen tekemät kuulustelupöytäkirjat ovatkin otsikoitu poliisikuulustelupöytäkirjoiksi.[22] Kuulustelupöytäkirjat ovat Karhulan tehtaiden järjestysmiehen tuottamia selvityksiä tehtaiden piirissä esiintyvistä järjestyshäiriöistä, onnettomuuksista, näpistämisistä ja muista rikkeistä. Järjestysmiehen toiminta-alueeseen kuuluivat myös tehtaan omistamissa asunnoissa tapahtuneet rikkomukset ja järjestyshäiriöt. Kuulustelupöytäkirjat ovat erinomainen lähdeaineisto valottamaan työläisten elämää sodan jälkeisessä Suomessa, sillä kuulustelut paljastavat sivulauseissa paljon asioita työläisten elämästä ja arjesta. Lisäksi ne ovat ehjä kokonaisuus vuoden 1944 puolivälistä vuoteen 1970. Tutkimuksessani käytän vain niitä kuulustelupöytäkirjoja, jotka käsittelevät työläisten tehtailta suorittamia näpistyksiä, anastamisia, varkauksia ja firabelitöitä. Rajaan edellä mainituista pois ne rikkomukset, jotka kohdistuvat työtovereihin tai johtajiin. Toisin sanoen keskityn vain niihin rikkomuksiin, joissa varastettava esine tai asia on osa tehtaan tuotantoa tai tuotannon tulos. Erinäiset hukka- ja jätemateriaalit lasken osaksi tehtaan tuotantoa ja niiden luvattomat ottamiset ovat osa aineistoani.

Kuulustelupöytäkirjojen lisäksi käytän Karhulan tehtaiden työsääntöjä koskevaa aineistoa. Yleistettävyyden vuoksi myös Fiskarsin ja Tampellan tehtaiden työsäännöt kuuluvat lähteisiini. Valitettavasti muista suurista tehtaista ei löytynyt mitään vastaavaa valvontaan tai tarkkailuun liittyvää aineistokokonaisuutta. ELKAN arkistoimia

21 Keskusosuusliike OTK:n kuvailu Työväen Arkiston tietokannassa.
22 Käytän jatkossa poliisikuulustelupöytäkirjoista lyhennettyä versiota kuulustelupöytäkirja, millä nimellä ne on arkistoitukin.

aineistoja koskevat luonnollisesti myös samat tutkimuseettiset periaatteet kuin OTK:n arkistoa.

Lisäksi viittaan tutkimuksessani Keijo Keravuoren toimittamaan *Teollisuuden sosiaalinen toiminta* –teokseen. Kyseinen kirja on Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) julkaisu vuodelta 1948. Kirja on tarkoitettu työnantajaliittojen ja teollisuusyhtymien käsikirjaksi, sosiaalisen toiminnan tehostamiseksi ja tietojen jakamiseksi. Tutkimuksessani kirja kertoo työnantajan näkökulmasta sodanaikaisen sosiaalisen toiminnan kasvusta ja tarpeellisuudesta teollisuudesta. Kirja saa alkuperäislähteen aseman julkaisuajankohtansa ja julkaisijansa ansiosta.

1.4 Aikaisempi tutkimus

Suomalaisella työväentutkimuksella on pitkät perinteet Väinö Voionmaasta alkaen. Voionmaa aloitti suomalaisen työväestön sosiaalihistoriallisen tutkimuksen 1900-luvun alussa. Voionmaa tutki työväestön kehittymistä osana Tampereen kaupungin historiaa. Voionmaan jälkeen sosiaalihistoriallista tutkimusta ovat jatkaneet Heikki Waris tutkimuksellaan *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* (osat I ja II, 1932 ja 1934). Aikaisempaa kokonaisvaltaisempaa näkökulmaa työväestön historiaan toi 1980-luvulla Pertti Haapala väitöskirjallaan *Tehtaan valossa*. Haapalan rakenteisiin keskittyvässä lähestymistavassa myös työväestön arki saa sijaa. Sosiaalihistorian lisäksi ammattiyhdistyshistoria avaa tutkimukseni kontekstia.

Aikaisemmasta ammattiyhdistystutkimuksesta olen tutustunut Kari Teräksen väitöskirjaan *Arjessa ja liikkeessä*. Teräksen väitöskirja sivuaa aihettani, vaikka tutkimus keskittyy 1880-1920 väliseen aikaan. Teräs tutkii modernisoituvia työelämän suhteita verkostonäkökulman avulla, kuten kirjan alaotsikkokin kertoo. Teräksen tutkimus yhdistää työläisten omien verkostojen tutkimuksen ammattiyhdistysten ja -osastojen alkuaikojen tutkimukseen. Ammattiyhdistysorganisaatioiden tuottama aineisto kertoo paljon myös työntekijäin arkikokemuksesta. Toisaalta organisaatiot pyrkivät omimaan ja ohjaamaan jäsentensä elämänkäytäntöjä.[23] Teräksen tutkimuksessa mainitaan myös firabelityöt harmaata taloutta koskevassa luvussa.[24] Teräksen väitöskirjan lisäksi olen tutustunut Tapio Bergholmin ammattiliittoja koskeviin

23 Teräs 2001, 37.
24 Teräs 2001, 77, 78, 80.

historiikkeihin ja historiantutkimukseen. Bergholm on SAK:n tutkija ja hänen SAK -tutkimustensa näkökulma on organisaatiokeskeinen. Bergholm on kirjoittanut myös kuljetusalan järjestäytymistä ja liittoa kuvaavan historiasarjan, jossa kuvataan myös kuljetusalan työläiskulttuuria muistelmiin ja kansatieteellisiin tutkimuksiin nojautuen. Organisaationäkökulman sijaan minä kohdistan tutkimuksessani katseeni työläisiin.

Organisaatiokeskeinen liittonäkökulma jättää helposti ihmisen roolin minimiin ja keskittyy pöytäkirjojen kautta nähtäviin muutoksiin. Uhkana on, että työväestöä tarkastellaan ylhäältä ja arjen käsittely jää ilman historiallista muutosta. Historiantutkimuksessa alkoi 1970-luvulla nousta niin kutsutut uudet historiat kuten mikrohistoria, arkipäivän historia, naishistoria ja monet muut, joita yhdisti ajatus historiasta alhaalta; rakenteiden ja instituutioiden sijaan näkökulma kohdistettiin tavallisiin ihmisiin.[25] Ammattiyhdistyshistoriaa uudesta näkökulmasta ovat kirjoittaneet edellä mainittujen Kari Teräksen ja Tapio Bergholmin lisäksi Risto Reuna *Puutyöläisten historiassa* ja Jorma Kalela paperiliittolaisten historiaprojektissa. Reuna ei pitäydy ainoastaan organisaatiotasolla vaan tuo myös puutyöläisten kollektiivisia toimintamalleja esille.[26] Reunan kirjoittamassa puutyöläisten historiassa mainitaan myös firabelit tehdaspuuseppien merkittävänä tulonlähteenä 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.[27] Kalela puolestaan koulutti paperiliittolaisia itse kirjoittamaan historiaansa 1980-luvulla. Kalela piti paperiliittolaisille opintopiirejä ja oli mukana organisoimassa muistitietokeruuta paperiliittolaisten keskuudessa. Kalelan projektin aineistot antavat myös hyvää taustatietoa tutkimuskohteelleni.[28]

Ammattiyhdistysnäkökulman lisäksi aikaisempaa tutkimusta edustaa Inkeri Ahveniston kulttuurihistorian väitöskirja *Tehdas yhdistää ja erottaa, Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle,* joka valottaa Verlan tehtaan yhteisöllisyyttä. Oman erityisalansa työväestön keskuudessa muodostavat lasinpuhaltajat ja muut lasinvalmistajat lasitehtaissa. Virpi Nurmen väitöskirja *Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella* tarjoaa erinomaisen kuvan lasinvalmistajien, nykyisin lähes kadonneen käsityöläisryhmän, arkeen 1900-luvun alkupuoliskolla. Lasinvalmistajien keskuudessa firabelin teko oli varsin yleistä ja Nurmikin mainitsee ilmiön. Nurmen tekemät haastattelut löytyvät Turun yliopiston kansatieteelliseen arkiston TYKL-

25 Teräs 2001, 21.
26 Reuna 1984; Reuna 1985.
27 Reuna 1984, 191.
28 Kalela 1981; Kalela 1986; Kalela 2006, 67-69.

kokoelmista ja käytän kyseistä aineistoa tutkimuksessani.

1.5 Tutkimusmenetelmät ja keskeiset käsitteet

Muistitietotutkimuksen yhtenä päämääränä on laajentaa historian kenttää uusiin näkökulmiin kuten arkeen ja marginaaleihin.[29] Perinteiset asiakirjalähteet vaikenevat firabelitöistä, koska firabelityöt ovat olleet asiakirjoja tuottaneille tahoille tuntemattomia tai merkityksettömiä. Muistitieto antaa mahdollisuuden tutkia viranomaiskatseen ulkopuolella tapahtunutta historiaa. Muistitieto eroaa perinteisestä aikalaisaineistosta, koska muistaminen tapahtuu eriaikaisesti suhteessa menneisyyteen. Nykypäivän näkökulma värittää muisteluja ja toiset asiat muistetaan paremmin kuin toiset.[30] Muistinvarainen tieto on perinteisen lähdekritiikin näkökulmasta mahdollisimman epäluotettavaa tietoa, koska muistelija muistaa menneisyyden nykyhetken näkökulmasta. Toisin sanoen muistelija katsoo asioita uudella tavalla verrattuna muistitapahtumaan ja värittää muistelmiaan myöhemmillä kokemuksilla. Tutkijan kysymys kuuluukin Jorma Kalelan mukaan: ”Mitä voidaan päätellä siitä, että kertoja muistaa siten kuin muistaa?” Tavoitteena ei ole enää varma tieto vaan hedelmällinen tieto.[31]

Muistitieto kertoo enemmänkin tapahtumien merkityksestä kuin itse tapahtumista. Asiat, jotka muistelija kokee itselleen merkitykselliseksi muistetaan ja niillä valaistaan tuntemattomia alueita yleensä alempien yhteiskuntaluokkien elämästä.[32] Lähdekritiikki on avainasemassa muistitietotutkimuksessakin. Tulkinnan syntytilannetta erittelemällä on mahdollista selvittää millaiset olosuhteet ovat sen tuottaneet. Kertojan tapa muistaa nousee peruslähtökohdaksi, kun muistitietoa käytetään lähteenä. Miksi muistelija muistaa ja kertoo juuri omalla tavallaan on hedelmällinen kysymys muistitietotutkimusta tehtäessä.[33]

Lähestyn aihettani temaattisesti, koska se antaa sujuvamman tavan analysoida käyttämääni muistitietoa, jonka ajallinen kattavuus vaihtelee 1910 ja 1960 –lukujen välillä. Tutkimusaiheeni on sosiaalihistoriaa ja tulen lainamaan sosiologiasta löytyviä

29 Fingerroos & Haanpää 2006, 27.
30 Ahvenisto 2008, 40.
31 Kalela 2000, 90-91, Sitaatti s.91.
32 Portelli 2006, 55.
33 Kalela 2006, 71, 75.

metodeja ja käsitteitä tarpeen mukaan. Tutkimusmenetelmänä käytän sisällönanalyysia. Sisällönanalyysi on tekstin analyysia, jossa aineistoa tarkastellaan tiivistäen, eritellen ja eroja ja yhtäläisyyksiä osoittaen. Tutkittavina lähteinä voivat olla melkein mitkä tahansa tekstimuotoiset tai sellaiseksi muutetut aineistot, kuten kirjat, päiväkirjat, haastattelut, puheet tai keskustelut. Sisällönanalyysilla pyritään luomaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus, joka liitetään laajempaan kontekstiin ja muihin tutkimustuloksiin.[34] Sisällönanalyysi sopii analyysimetodiksi tutkimukselleni erittäin hyvin, koska muistitieto ei muodosta yhtä yhtenäistä kokonaisuutta, joka olisi koottu vain tutkimustani varten. Käyttämäni lähteet ovat palasia kokonaisuuksista, jotka on kerätty eri tarkoituksia varten, mutta käytössäni keskityn niiden firabelitöistä kertovaan aineistoon. Sisällönanalyysi soveltuu nimenomaan strukturoimattoman aineiston analyysin. Pohjimmiltaan sisällönanalyysi on vain metodi kerätä aineisto johtopäätöksiä varten, sillä aineiston analysointi ei itsessään tuota johtopäätöksiä vaan vain premissejä.[35] Muistitietoaineistoa pyrin täydentämään asiakirja-aineistolla ja aikaisemmalla tutkimuksella.

Sisällönanalyysin lisäksi aion käyttää tutkielmani apuna saksalaisen historiantutkijan Alf Lüdtken luomia käsitteitä. Lüdtken käsitteet auttavat myös laajentamaan tutkimani ilmiön kontekstia ja antavat tieteellistä selkärankaa tutkielmalleni. Lüdtken luoma käsite *arkipäivän politiikka* on keskeinen lähtökohta tutkielmalleni. Perinteisesti työntekijän vaihtoehdot palkkasuhteessa ovat joko nousta vastarintaan tai suostua työnantajan vaatimuksiin. Työjärjestys tehtaassa ei kuitenkaan ollut täysin dikotomista vastarintaa tai suostumusta vaan sen sisällä työntekijöillä oli mahdollisuuksia toteuttaa myös omia tarpeitaan ja intressejään. Arkipäivän politiikka käsitteen avulla Lüdtke kyseenalaistaa kuvan teollisesta auktoriteetista, joka ohjaa miten työntekijät toimivat työssä ja elämässä työn ulkopuolella.[36] Kari Teräksen tulkitsemana Lüdtke näkee työntekijän *omapäisyyden* (Eigen-Sinn) mahdollisuutena löytää muitakin vaihtoehtoja dikotomiselle jaolle vastarintaan tai suostumukseen. Omapäisyys ymmärretään työntekijän luovaksi ajatteluksi, toiminnaksi ja kyvyksi antaa omia merkityksiä työelämän valtasuhteille. Teräs luonnehtii omapäisyyttä pyrkimyksenä ”olla 'itsekseen' ja 'muiden kanssa' tehtaan järjestyksen sisällä asettamatta sitä

34 Tuomi & Sarajärvi 2009, 103-104.
35 Tuomi & Sarajärvi 2009, 103-104.
36 Teräs 2001, 25-26. Laakkonen 2011, 12.

kokonaisuudessaan kyseenalaiseksi."[37] Pinnaaminen, omien taukojen ottaminen, keskinäinen kisailu ja oman työn tekeminen työaikana ovat tyypillisiä piirteitä omapäisyydelle. Useat ruotsalaiset työväentutkijat näkevät omapäisyyden modernin työntekijän kasvattamisen perspektiivistä. Omapäisyys on heidän näkökulmastaan esiteollisista suhteista periytyvää ja modernin projektin etenemisen mukana katoavaa käyttäytymistä.[38]

Omapäisyys onkin samastettu uppiniskaisuuteen, eikä suotta, sillä Lüdtken mukaan käsitteen historiaan kuuluu kasvatuksellinen katse. Omapäisiksi on kutsuttu 1700-luvun alempien säätyjen ihmisiä ja lapsia, jotka eivät täyttäneet porvarillisen ihanteen vaatimuksia ja joita porvaristo pyrki kasvattamaan ja sivistämään.[39] Työntekijöitä pyrkivät kasvattamaan sekä työnantajat ja johtajat, mutta myös työntekijöiden ammattiliitot.[40]

37 Teräs 2001, 27.
38 Teräs 2001, 27-28.
39 Ahvenisto 2008, 260.
40 Ahvenisto 2008, 260-261. Teräs 2001, 51-52 ja 215-218.

2. Elämää tehdasyhteisössä

2.1 Erilaiset luontaisedut

Tässä luvussa kerron luontaiseduista, firabelitöistä ja työpaikalta näpistämisestä. Käsittelen jokaista edellä mainittua aihetta omassa alaluvussaan, vaikka edellä mainitut teemat myös sivuavat toisiaan. Luontaisedut, firabelityöt ja näpistämiset ovat palkanlisiä, ja näkökulmasta riippuen firabelityöt voidaan samaistaa joko luontaisetuihin tai varastamisiin.

Aloitan luontaiseduista, joista siirryn käsittelemään firabelitöitä ja viimeisessä alaluvussa käsittelen työpaikalta varastamista ja näpistämistä. Luontaisedut ja firabelityöt sijoittuvat sallitun ja kielletyn rajamaille, kun taas varastaminen on yksiselitteisesti kiellettyä ja väärin. Kuten johdannossa kerroin luontaisedut juontavat juurensa paternaaliseen tehdasjärjestykseen ja sitä edeltäneeseen kartanotalouteen. Luontaisetuja jaettiin yleisesti vielä 1900-luvun alussa, kuten seuraavasta tulee esille. Esittelen mitä luontaisedut olivat, ketkä niitä saivat ja kuinka kauan niitä ylipäätänsä jaettiin. Kerron luontaiseduista pääasiassa työntekijän näkökulmasta muistitietoon pohjautuen, jonka jälkeen käsittelen luontaisetuja vielä työnantajan näkökulmasta arkistolähteiden perusteella.

Aluksi kerron Högforsin konepajan ja Fiskarsin tehtaiden luontaiseduista. Edelliset edustivat metalli- ja konepajateollisuutta, mutta Fiskarsilta löytyi myös maatalouspuolen työläisiä, joilla oli omanlaisensa luontaisedut kuten myöhemmin tulee ilmi. Fiskarsilta siirryn naisvaltaisemmille aloille tupakka- ja puuvillateollisuuteen, joiden jälkeen esitän vielä rakennustyöläisten saamia tai saamatta jääneitä luontaisetuja.

Ensimmäinen muistelma kertoo Högforsin konepajan luontaiseduista 1920-luvulla. Huomattavaa on ettei kyseinen kertoja saanut luontaisetuja enää lainkaan Wärtsilän palveluksessa 1930-luvulla.

> *Luontaisetuina piti kertoja Högforsin tehtailla saamaansa lähes ilmaista asuntoa, halpoja polttopuita, tavallista halvempaa maitoa ja ilmaista sähköä. Tämänlaatuisia etuja ei hänellä ole ollut Wärtsilän palveluksessa.*[41]

41 TYKL/kk/ 717.

Högforsin luontaisedut olivat tavanomaisia kuten asunto, polttopuut ja maito, joista työntekijöiden tuli maksaa vapaita markkinoita halvempaa hintaa, kun sähkö puolestaan oli ilmaista. Useilla tehtailla polttopuut ja asunto olivat ilmaisia tai niistä sai tuntuvan alennuksen luontaisetuna, kuten käy ilmi esimerkiksi Sinikka Pohjolan Fiskarsissa tekemistä haastatteluista:

> *--Luontaisetuina oli vapaa asunto. Puut sai ilmaiseksi itse kaataa yhtiön metsästä, niiden kotiinkuljetuksesta piti maksaa. Perunamaata sai raivata itselleen tarpeensa mukaan yhtiön maalle.*[42]

Fiskarsin tehtailla ilmaisen asunnon ja polttopuiden lisäksi työntekijät saivat raivata itselleen viljelysmaata yhtiön mailta. Samaisella tehtaalla työskennellyt henkilö muistaa luontaisetujen päättyneen vuonna 1944 tai 1945, jonka jälkeen ”jonkin aikaa annettiin työntekijöille jouluraha, mutta tämä käytäntö ei kestänyt kauan.”[43] Luontaisetujen loppuminen sodan jälkeen vahvistuu Kaarina Katiskosken Fiskarsilla tekemissä haastatteluissa, joissa yksi informantti muistaa luontaisetujen päättyneen 1940-luvun lopulla ja toinen puolestaan ajoittaa etujen loppumisen 1950-luvulle siirtymiseen.[44] Fiskarsilla luontaisetujen määrä vaihteli työntekijän työn mukaan ja maapuolella työtä tekevät saivat eniten luontaisetuja:

> *Maapuolella työtä tekeville kuului luontaisetuihin hehto ruista, kauraa ja vehnää kuukaudessa sekä maitoa kolme litraa päivässä ilmaiseksi. Samoin asunto ja puut olivat ilmaiset. Maapuolen työntekijät saivat myös lantakuorman luontaisetuina, muille yksi kuorma maksoi naisen työpäivän.*[45]

Huomionarvoista on, että maapuolen työntekijät työskentelivät enemmän vanhan ajan kartanotaloutta muistuttavassa työssä kuin vaikkapa hienopajassa työskentelevät työntekijät.

42 TYKL/kk/662: informantti1.
43 TYKL/kk/662: informantti 2.
44 TYKL/kk/718: Informantti 2; TYKL/kk/718: Informantti 3.
45 TYKL/kk/662: informantti 3.

Naisvaltaisessa työssä Barkerin puuvillatehtaalla Turussa luontaisedut erosivat luonteeltaan edellä mainituista miesvaltaisista metalli- ja konepaja-aloista. Useimmat naishaastateltavat muistavat, että työntekijät saivat ostaa tehtaan myymälästä kangasta alennettuun hintaan.[46] Myös Forssan Finlaysonilla työntekijät saivat luontaisetuna ostaa tehtaan tuotteita alennettuun hintaan. Pekka Leimun tekemässä tutkimuksessa, Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan, todetaan osto-oikeuden olleen pula- ja sota-aikana erityisen tärkeä tehtaalaisille, sillä tehtaan puodista sai ostaa kangasta säännöstelyn yli. Useat työntekijät vaihtoivat sota- ja pula-aikana tehtaan myymälästä ostamaansa kangastavaraa ruokaan maaseudulla.[47] Voidaan olettaa, että tekstiiliteollisuudessa työskentelevät käyttivät myös kankaita vaihdonvälineenä puutteen aikaan muillakin paikkakunnilla kuin Forssassa. Barkerin Puuvillatehtailla työskennelleet miehet puolestaan muistavat sota-aikana työläisten saaneen perunamaata viljeltäväksi tehtaan tontilta.[48] Perunamaat esiintyvät myös Aila Jalkasen tekemissä Barkerin tehtaan työläisten haastatteluissa:

> *Palkkaan liittyviksi luontaiseduiksi voidaan katsoa perunamaa, jonka tehdas antoi halukkaille sodan aikana sekä vesi ja sähkö tehtaan asunnoissa asuville. Edelliset tulivat voimaan 1930-luvun lopulla.*[49]

Hitsarina Barkerin tehtaan korjauspajalla työskennellyt miespuolinen informantti muistaa myös veden ja sähkön tulleen luontaisetuna tehtaan asuntoihin. Vaikuttaa siltä, että Barkerin puuvillatehtaalla miehet saivat luontaisetuna myös viljeltävää maata, kun naisten ainoa luontaisetu oli osto-oikeus tehtaan kauppaan. Toisaalta, jos luontaisetuja tarkkailtaisiin talouksittain, niin useissa talouksissa sekä nainen että mies työskentelivät samalla tehtaalla, jolloin koko talous pääsi nauttimaan täysistä luontaiseduista. Tekstiiliteollisuus ei ollut ainoa teollisuuden ala, jolla oli epätasa-arvoiset luontaisedut.

Rettigin tupakkatehtaalla Turussa työntekijän luontaisetuihin kuuluivat luonnollisesti savukkeet:

> *Luontaisetuihin kuului se, että miehet saivat 20 askia tupakkaa kuukaudessa.*

46 Suortti 1970; Rantala 1972.
47 Leimu 1983, 98-100.
48 Pesonen 1970.
49 TYKL/kk/790.

Tämä etu oli joskus koskenut myös naisia, mutta he olivat väärinkäyttäneet etuaan ja se oli naisilta lopetettu.[50]

Tupakkatehtaalla 1920-luvulta 1960-luvulle työskennellyt nainen muisti, että naiset olivat aiemmin saaneet luontaisetuna tupakkaa kuten miehetkin, mutta naiset olivat menettäneet etunsa väärinkäytöksen vuoksi. Valitettavasti aineisto ei kerro minkälaisen väärinkäytöksen vuoksi naiset menettivät kuukausittaiset savukkeensa, mutta luultavasti osa naisista on myynyt saamansa tupakat eteenpäin. Kyseinen vuonna 1903 syntynyt haastateltava tiesi myös kertoa, että naiset saivat savuke-etunsa takaisin sen jälkeen kun haastateltava oli siirtynyt eläkkeelle vuonna 1961. Luontaisetuna saaduista savukkeista joutui silloin maksamaan myös veroa.[51] Edellisen haastateltavan muistelmia tukee Ulla Kahlbergin tekemät haastattelut:

--luontaisetuina päivittäin yhden aterian. Lisäksi miehet olivat aina saaneet kerran kuukaudessa kartongin tupakkaa ja naisetkin saivat 1970-luvun alusta saman edun.[52]

Kyseinen haastateltava kertoo myös yhden aterian kuuluneen luontaisetuihin. Muutkin Rettigillä työskennelleet muistavat ruuan kuuluneen luontaisetuihin. Luontaisetujen verotusarvo tuli työntekijän maksettavaksi 1970-luvulla, jolloin luontaisedut alkoivat muuntua nykyisten luontoisetujen kaltaisiksi verotettaviksi palkanlisiksi.[53] Edellä kuvatut haastattelut tupakka- ja tekstiiliteollisuuden työntekijöiden parissa todistavat, että naiset olivat epätasa-arvoisessa asemassa suhteessa miehiin luontaisetujenkin suhteen. Seuraavaksi kuvaan vielä rakennustyöläisten luontaisetuja, jotka olivat pienempiä ja vähäisempiä verrattuina tehtaissa työskenteleviin tovereihin.

Ennen toisen maailmansodan päättymistä oli yleistä, että rakennustyöläiset saivat kerätä rakennuksilta hukkapuita polttopuiksi kotiin. Vuonna 1905 syntynyt ja 1930-luvulta lähtien Porin seudun rakennustyömailla rakennusmestarina työskennellyt rakennusmestari muistelee:

---

50 Lehto 1974, 5.
51 Lehto 1974, 5.
52 Kahlberg 1977.
53 Hakala 1977; Lehto 1974, 5.

Rakennustyömiehillä ei ainakaan silloin noin yleisesti ottaen ollut mitään etuisuuksia. Esim. laudan- tai lankunpätkien saamiseksi kotiin polttopuiksi. En muista tätä suoranaisesti kielletyksi, mutta mieleeni on jäänyt useitakin tapauksia, jolloin joku (poikkeuksetta mies) noin kuin vaivihkaa keräsi kasan n. 40-40 cm [sic] *pituisia puutavaranpätkiä, sitoi ne nipuksi vei ne näppärästi työstä mennessää tai saattoipa heittää nippunsa hevosmiehen laatikkoon, "komiin", jossa ne huomaamattomana kulkeutui työmaalta. Näitä puita sanottiin "pussipuiksi".*[54]

Muistelijan perusteella 1930-luvulta alkaen pussipuiden ottaminen ei ollut sallittua. Häntä vanhempien muistelijoiden kertomuksissa pussipuiden vieminen puolestaan on sallittua, kuten vuonna 1897 syntynyt ja vuosina 1910–1967 Pirkanmaalla työskennellyt rakennusmies muistaa:

Pussipuiden vienti tavallisesti hyväksyttiin, pätkiä pienellä (pussilla), mutta muun tavaran kuletus pidettiin varkautena.[55]

Toisaalta kaksi edellistä muistelmaa eroavat toisistaan myös siinä, että ensin mainittu muistelija on rakennusmestari ja jälkimmäinen puolestaan rakennustyöläinen. Mestari kuului esimiesasemaan ja heidän kuului vastata työmaistaan ja niiden säännöistä, kun taas työntekijät saattoivat tulkita urakoitsijoiden luomia ja rakennusmestarien ylläpitämiä sääntöjä omaksi edukseen. Kaikki rakennusmestarit eivät silti kieltäneet pussipuiden viemistä, sillä eräälläkin työmaalla, jota vuonna 1902 syntynyt rakennusmestari muisteli

--teimme miesten kanssa sellaisen sopimuksen, että he saavat aina etuoikeuden viedä polttopuuta silloin kun haluavat. Kun olin sillä rakennuksella työnjohtajan asemassa, niin en halunnut käyttää mitään etuoikeutta hyväkseni asemani tähden. Sanoin urakoitsijalle, että annat pojille vaan ensiks, kyl minä otan sit kaikki mitä jää. Ja jäihän niitä

54 TYKL/kys/30 Informantti 6.

55 TYKL/kys/30 Informantti 4; suluissa epäselvä sana käsikirjoituksessa.

minullekin niin paljon, ettei kaikki mahtuneet polttopuusuojiin, vaan oli jätettävä osa uloskin, vaikka tein parhaista kappaleista puutarha-aitaakin viitisenkymmentä metriä.[56]

Aina pussipuita ei käytetty polttopuina, vaan työntekijät saattoivat rakentaa niistä itselleen tarpeellisia asioita kuten puutarha-aitaa. Antamalla luvan pussipuiden keruuseen urakoitsijat saivat pidettyä työmaan siistinä lankunpätkistä, joista koitui enemmänkin haittaa kaupunkirakennuksilla.[57] Ajoitan edellisen muistelman aikaisintaan 1920-luvun lopulle, mutta todennäköisemmin se sijoittuu 1930-luvun puolelle muistelijan syntymäajan ja rakennusmestarin statuksen perusteella.

Pussipuilla oli suurempi merkitys kaupungeissa, missä lämmityspuuta ei ollut yhtä helposti saatavilla kuin maaseudulla, kuten huomaa seuraavasta Keski-Suomeen ja maailmansotien väliseen aikaan sijoittuvasta muistelmasta:

Rakennustyömailta ei yleensä vietykään lankun tai laudanpätkiä, koska puu oli halpaa ja sitä tuntui olevan kaikilla riittävästi.[58]

Toisaalta maaseudulla rakennusmiehet saattoivat saada talon ylöspidon tai muita luontaisetuja palkan korvikkeena tai sen rinnalla:

-- jos joku teki jotakin työtä maanomistajalle, niin siinä voitiin sopia isännän kanssa jostakin luonnosta saatavasta palkasta, vaikka se olisi ollut korvausta lehmän laitumesta. Tällaisia töitä useat rakennuksilla olleet miehet joutoaikoinaan tekivät "Talon-Jusseille" ja saivat palkkansa luonnontuotteissa.[59]

Rakennustyö oli urakkaluontoista ja urakkatöiden päätyttyä työläiset saattoivat joutua odottamaan uutta urakkaa tehden väliaikaisesti töitä maanviljelijöille. Vapauksien

56 TYKL/kys/30 Informantti 7.

57 TYKL/kys/30 Informantti 7.

58 TYKL/kys/30 Informantti 5.

59 TYKL/kys/30 Informantti 3.

saaminen johti ylilyönteihin ja joissakin tapauksissa etuisuuksien rajoituksiin.

> *Rakennustyömiehet saivat luvan perästä viedä omalta työmaaltaan kaikkea pussipuuta aina sen verran, minkä sai pyörällä ja eväspussissaan vietyä. Tätä rajoitettiin kuitenkin myöhemmin, kun eväspussit tahtoivat venyä vähän kohtuuttoman suuriksi. Sitä ei kuitenkaan kielletty kokonaan, mutta työnjohto velvoitettiin tarkastamaan pakkaukset.*[60]

Kekseliäät työntekijät osasivat ottaa kaiken hyödyn irti pienestäkin edusta ja edellinen muistelija kertoi tarinan kekseliäästä rakennustyöläisestä, joka muurasi itselleen talon käyttämällä sokkelipuina ainoastaan pussipuita, tarinan mukaan kyseinen rakentaja tunnettiin tapahtuman jälkeen "plankunpää-Lehtosena".[61] Lopuksi tarkastelen vielä luontaisetuja työnantajan näkökulmasta. Työnantajan näkökulmaa edustaa STK:n vuonna julkaisema Teollisuuden sosiaalinen toiminta –kirja sekä A. Ahlströmin Karhulan tehtaiden ja Keskusosuusliike OTK:n arkistoaineistot.

Luontaisetujen paluun puolesta sota-ajan lopussa kertoo Karhulan tehtaiden työntekijöiden oikeus saada vuonna 1945 tehtaalta maata, jossa viljellä perunaa. Tehtaan tiedotus perunanviljelyksestä kertoo syyksi maan jakamiselle epätietoisuuden siitä "voiko yhtiö tulevana syksynä hankkia perunat henkilöstölleen ja tuleeko kansanhuoltoministeriö myöntämään samanlaisen perunan osto-oikeuden kuten edellisinä vuosina--."[62] Perunamaata saivat ne työntekijät, jotka olivat olleet yhtiön palkkalistoilla edellisen vuoden joulukuun ensimmäisestä päivästä lähtien, eivätkä omistaneet tai vuokranneet viljelymaata muualta. Pääsääntöisesti työntekijöiden piti itse hankkia siemenperunansa, mutta yhtiöllä oli myös varattuna siementä.[63] Edun tarkoitus oli turvata työntekijöiden perunoiden saanti, kun yhtiö ei omilla toimillaan voinut taata saavansa kansanhuoltoministeriön myöntämiä osto-oikeuksia tarpeeksi. Toinen sodan jälkeinen luontaisetu Karhulan tehtailla oli ilmaiset puut, joita jaettiin tehtaan huviloissa

60 TYKL/kys/30 Informantti 7.

61 TYKL/kys/30 Informantti 7.

62 Tiedoitus tulevan kesän perunanviljelyksestä, 3.4.1945, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA.

63 Tiedoitus tulevan kesän perunanviljelyksestä, 3.4.1945, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA.

asuville toimihenkilöille.[64] Puuetu koski myös osaa tehtaan entisiä työntekijöitä, jotka olivat jo siirtyneet eläkkeelle. Ilmaisten puiden jakaminen lopetettiin kokonaan vuonna 1956, jolloin päätettiin, että eläkettä saaville ei "enää myönnetä minkäänlaisia luontaisetuja."[65] Luontaiseduista luovuttiin hiljalleen 1950-luvun aikana kuten eläkeläisten luontaisetuja koskeva päätös yllä osoittaa. Karhulan tehtaat eivät olleet poikkeus sota-ajan luontaiseduissa.

STK:n vuonna 1948 julkaisemassa ohjekirjassa kerrotaan tehtaiden omistamien palstojen viljelyn päässeen varsinaisesti käyntiin sota-aikana. Kirjan mukaan viljelyä on järjestetty kahdella eri tavalla. Jossain tapauksissa tehdaslaitokset hankkivat maan ja muokkaavat sekä lannoittavat sen, jonka jälkeen istutus suoritettiin talkoovoimin ja syksyllä sato jaettiin perheenjäsenten mukaan. Suositumpi versio oli sellainen, jossa maa jaettiin palstoihin lannoituksen jälkeen. Palstat arvottiin halukkaiden kesken. Istutettavat perunat tehdas järjesti yleensä maksua vastaan.[66] STK:n julkaisu esittelee teollisuuslaitoksille suositeltavia sosiaalisen toiminnan muotoja. Sosiaalinen toiminta ei esittäydy kirjassa vanhan ajan jäänteenä vaan kyseisenä ajanjaksona voimassa olevana ihanteena. Luontaisetujen voidaan olettaa jatkuneen ainakin 1950-luvun vaihteeseen asti, sillä kyseinen opaskirja on julkaistu vuoden 1948 loppupuolella.

STK:n julkaisussa teollisuuden sosiaalinen toiminta, mukaan lukien erilaiset luontaisedut, liittyy ”oleellisena osana teollisuuslaitoksen omaan taloudelliseen toimintaan”, sillä ne auttavat luomaan ja säilyttämään ammattitaitoista työntekijäkuntaa.[67] Sosiaalinen toiminta ei siis ollut tehtaanomistajien hyväntekeväisyyttä, vaan tapa sitouttaa työntekijöitä työhönsä. Kaupan työtä ja tekijöitä tutkineen Marjaliisa Hentilän mukaan työnantajien sosiaalisella toiminnalla oli kahdenlainen vaikutus työntekijöihin. Työntekijän saaman sosiaalisen turvan lisäksi

64 Tiedoitus puuedusta huviloille, 1953, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA; Luettelo henkilöistä jotka saavat puita huviloilleen, 1953, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA.; Karhulan tehtaitten palveluksessa olevista toimihenkilöistä, joille on annettu vapaita polttopuita, 23.8.1956, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA..

65 Muistio luontaiseduista, 15.6.1956, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut,1893-1960, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2316, ELKA.

66 Keravuori, 1948 114-115.

67 Keravuori 1948, 16.

työnantajat kompensoivat sillä työntekijöidensä pieniä palkkoja.[68]

STK:n kirjassa kerrotaan palstaviljelyn lisäksi teollisuuslaitosten yhteishankinnoista työntekijöille ja toimihenkilöille. Yhteishankintojen ideana oli mahdollistaa työntekijöille säännöstelyn alaisten tuotteiden saannin. Yhteishankintojen esimerkkeinä kirjassa mainitaan pyöränkumit, suojavaatteet ja elintarvikkeet. Kirjan mukaan yhteishankinnat tulevat supistumaan säännöstelyn lakatessa, jonka jälkeen kyseeseen tulee vain työnantajan työehtosopimuksen velvoittamat hankinnat.[69] Yhteishankinnat ovat myös olleet arvokas etu työntekijöille aikana, jolloin eräiden arvioiden mukaan noin kaksi kolmasosaa perheistä hankki tuotteita mustasta pörssistä.[70] Viimeisenä esimerkkinä luontaiseduista esittelen Osuustukkukaupan käytänteitä.

Keskusosuusliike OTK:lla oli jo ennen sotia ollut käytössä henkilökunnan osto-oikeus OTK:n omiin tuotteisiin omakustannehinnalla. Osto-oikeus oli rajoitettu koskemaan vain OTK:n konttorin ja keskusvaraston työntekijöitä sekä tuotantolaitosten konttoriväkeä, joilla oli osto-oikeus Keskusosuusliikkeen tuotteisiin suoraan tuotantolaitoksilta. Valkokaulustyöntekijät olivat etuoikeutetussa asemassa suhteessa muihin työläisiin. Raportti henkilökunnan osto-oikeudesta vuodelta 1951 toteaa, että

> *ennen sotia kun tavaraa oli kaikkialta saatavissa ja liikkeen henkilökuntakin pienempi ei osto-oikeutta käytetty kovin paljon -- Sota-aika ja sen jälkeinenkin aika muutti tilanteen kokonaan. Tavaroiden puutteen takia pyrkivät kaikki käyttämään osto-oikeuttaan laajemmin.*[71]

Osto-oikeuden suosio oli noussut OTK:lla sotavuosien aikana ja siitä oli tullut merkittävä sosiaalinen etu, joka myös kiinnitti työntekijöitä paremmin liikkeeseen. OTK:n raportin perusteella voi sanoa, että osuusliikkeen johtajat olisivat mieluusti rajoittaneet tai jopa poistaneet osto-oikeuden, kun taas oikeuden alaiset työntekijät pitivät siitä tiukasti kiinni ja epätasa-arvoiseen asemaan osto-oikeuden ulkopuolelle jääneet tuotantolaitosten työntekijät pyrkivät saamaan oikeuden myös itselleen.[72] Osto-

68 Hentilä 1999, 87.
69 Keravuori 1948, 123-124.
70 Kontula 1996,62.
71 Henkilökunnan osto-oikeus -muistio, Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa 1935-1953, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB4, TA.
72 Henkilökunnan osto-oikeus -muistio, Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa 1935-1953, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB4, TA.

oikeus pidettiin entisellään eikä sitä laajennettu koskemaan kaikkia työntekijöitä. Vaikka tehdastyöläiset olivatkin epätasa-arvoisessa asemassa osto-oikeuden suhteen OTK:lla, nauttivat työläisetkin joitakin sosiaalisia etuja.

Keskusosuusliike OTK uudisti vuonna 1945 sosiaalista sääntöään, jossa määriteltiin kaikki sosiaaliset edut, joita työntekijöillä oli. OTK:n sosiaalisen säännön uudistuksen tehneellä toimikunnalla oli käytettävissä "tietoja vastaavista järjestelyistä Oy Alkoholiliike AB:ssä, Wärtsilä-Yhtymässä, Huhtamäki-yhtymässä, Osuusliike Elannossa, Outokumpu Oy:ssä, SOK:ssa ja Suomen puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitossa."[73] OTK:n toimikunnan lähtökohtana oli, että "edistysmielisen osuuskauppaliikkeen ja nimenomaan OTKn on pyrittävä kulkemaan liikesosiaalisen työn eturivissä--" ja "OTKn myöntämät sosiaaliset edut jälleen saatettaisiin OTKn edelle menneiden liikkeiden myöntämien etujen tasolle."[74] Sosiaalisen säännön uudistuksen tavoitteena oli päivittää OTK:n sosiaaliset etunsa vähintään vastaaviksi ellei paremmiksi kuin kilpailevissa yrityksissä työskentelevien edut, ja uudistus myös onnistui siinä tavoitteessaan. Sosiaaliset edut pitivät sisällään muun muassa työntekijöille myönnettäviä lainoja, erilaisia avustuksia niin sairaille, vanhuksille kuin lapsiperheillekin. Edellä mainittujen tutkimukseni kannalta epäolennaisten avustustoimien lisäksi OTK:n sosiaalisen säännön uudistuksessa on yksi tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen seikka, nimittäin yleiskorjauspajan perustamista koskeva kappale. Muistiossa todetaan yleiskorjauspajan perustamisen merkitsevän osittain olemassa olleen käytännön vakiinnuttamista, sillä työntekijöillä oli mahdollisuus saada erilaisia korjaustöitä omakustannehintaan suoritetuiksi liikkeen korjaamoissa aiemminkin. Uutuutena yleiskorjauspajaan tulisi jalkine- ja nahkakorjaamo sekä pesula, jollainen muistion mukaan oli jo Huhtamäki-yhtymän työntekijäin käytössä.[75] Yleiskorjauspaja oli tarkoitettu vain OTK:n työntekijöiden tarpeisiin eikä se ottanut vastaan ulkopuolisten töitä. Uudistettu yleiskorjauspaja pesuloineen otettiin OTK:lla käyttöön jo vuonna 1945.[76] Työntekijöille jaetussa sosiaalisia etuja koskevassa muistiossa kerrottiin, että "vähentääkseen niitä rasituksia ja vaikeuksia, joita erilaisten

73 P.M. OTK:n sosiaalisen säännön uudistus, 1945, OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945, Painettuja sääntöjä 1918-1979, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.

74 P.M. OTK:n sosiaalisen säännön uudistus, 1945, OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945, Painettuja sääntöjä 1918-1979, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.

75 P.M. OTK:n sosiaalisen säännön uudistus, 1945, OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945, Painettuja sääntöjä 1918-1979, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.

76 OTK:n työntekijäin sosiaaliset edut -muistio, 24.9.1945, OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945, Painettuja sääntöjä 1918-1979, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.

kotitaloudessa tarvittavien korjaustöiden ja vaatteiden pesun suorittaminen vaatii, OTK järjestää työntekijäinsä ja heidän perheidensä käytettäviksi a) jalkine- ja nahkakorjaamon, b) vaatekorjaamon, c) puutyökorjaamon, polkupyörä- ja konekorjaamon, d) sähkö- ja radiokorjaamon ja e) koneellisen pesulan". Edellä mainituista palveluista työntekijöiltä veloitettiin vain omia kustannuksia vastaava hinta. Työntekijät eivät siis joutuneet maksamaan korjaustöistä muuta kuin materiaalikulut. Korjauspajat korjasivat työntekijöille käytännössä kaiken vaatteista sähkökoneisiin omakustannehinnalla.[77]

Sodan jälkeisen jälleenrakentamisen laannuttua ja taloudellisen tilanteen tasaannuttua, OTK:n sosiaalisesta säännöstä painettiin vuonna 1957 uusi versio, jossa yleiskorjauspajaa ja pesulaa ei enää mainittu sanallakaan.[78] Yleiskorjauspaja oli työntekijöiden käytettävissä vuodesta 1945 oletettavasti aina 1950-luvun puoliväliin asti, kunnes se lakkautettiin. Voi olettaa, että kyseinen etu vähensi firabelitöiden tekemistä, kun työntekijät pystyivät korjauttamaan tavaransa pajalla maksamalla vain materiaaleista. Toisaalta firabelityöt eivät aina olleet työntekijöiden vanhojen tavaroiden korjaamisia vaan pikemminkin täysin uusien esineiden ja tavaroiden tekemisiä työntekijöiden omaan käyttöön, kuten tulen osoittamaan.

2.2 Firabelityöt

> *Firaapelityöt oli muodissa. Kaupasta ei saanut mitään keittiökaluja. Niinpä ne tehtiin itse kun pomon silmä vähänkin vältti. Erikokoiset veitset, kauhat lastat, valimosta paistinpannut ja padat. Joulun lähestyessä lahjojen teko oli kiireistä hommaa.*[79]

Juha Salmenheimon muistelma vastaa kysymykseen minkä takia firabelitöitä tehtiin. Kaupasta ei sota-ajan päätyttyä saanut tarvittavia asioita, joten ne oli tehtävä itse. Säännöstely vaikutti elintarvikkeiden lisäksi myös raaka-aineisiin. Säännöstelyn ja korkean hintatason vuoksi työläisen ainoa keino oli tehdä itse, sillä kuten edellisessä

77 OTK:n työntekijäin sosiaaliset edut -muistio, 24.9.1945, OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945, Painettuja sääntöjä 1918-1979, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.
78 OTK:n sosiaalinen sääntö, voimassa 1.1.157 alkaen, OTK:n sosiaalinen sääntö 1957, Säännöt ja organisaatio, Keskusosuusliike OTK, HA1, TA.
79 Salmenheimo, 2003.

luontaisetuja koskevassa luvussa mainittiin, työläiset eivät saaneet ostaa tekemiään tuotteita omakustannehintaan. Samanlaisista syistä eli köyhyydestä johtuen firabelitöitä tehtiin jo vuosisadan alussa. Pauli Kettusen mukaan luontaisedut palkan osana olivat tarpeen vielä 1900-luvun alkupuolella, sillä ”työväestön eläminen ei ollut turvattavissa rahapalkan ja kulutustavaramarkkinoiden varassa.”[80] Edellinen pätee myös firabelitöihin, sillä Risto Reunan mukaan 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen tehdaspuuseppien tuloista merkittävä osa kertyi firabelilla. Tutuille ja ystäville tehdyistä töistä saaduilla varoilla puusepät pystyivät elättämään perheensä taloudellisesti epävarmojen aikojen ylitse.[81]

Eräs muistelija muistelee kokemuksiaan kotirintamalla toisen maailmansodan aikaan. Kyseinen kertoja kertoo ruostumattoman teräslevyn olleen harvinaista, mutta aina tarpeellista firabeleja tehtäessä.

> *Sen kun vaan mokerteli soppakauhan, kattilan tahi kahvipannun, yleensä mitä astiaa tahansa, ja lähetti maalaistuttavalle, niin höylisti voi tai läski paketin lähettivät paluupostissa. -- Melkein aina nämä firaapelihommat vuoti pomon tietoon, mutta siitä selvisi nätisti kun värkkäsi hänelle samanlaista rihkamaa, saatiin joskus talon autokin käyttöömme, kun mentiin kauempaa perunoita ostelemaan.*[82]

Edellinen muistelija kertoo vaihtaneensa firabelitöitään elintarvikkeisiin kuten voihin ja läskiin. Kyseinen muistelija toteaa pomojen tienneen usein firabelihommista, mutta he katsoivat niitä läpi sormien saatuaan palkkioksi vastaavia tavaroita.

Toisaalta firabelitöitä tehtiin myös pula- ja sota-aikojen jälkeenkin, minkä vuoksi taloudelliset poikkeusolot eivät voi olla ainoa peruste firabelitöiden tekemiselle. Muita perusteita voisi olla firabelitöiden tuoman taloudellisen edun tavoittelun lisäksi yksinkertaisesti vaihtelun saaminen ja rutiinien rikkominen. Sodan jälkeistä aikaa muistelevalla turkulaiselle metallityöntekijälle taloudellinen hyöty ja puute eivät olleet ainoa syy firabelin tekemiseen:

80 Kettunen 1994, 248.
81 Reuna 1984, 191.
82 TMT 700/12, TA.

Firapeli ei aina ollut niinkään hyödyn saamista kun vaihtelun ja minulle ainakin erilaisten työtapojen ja kokemusten oppimista.[83]

Firabelia tekemällä työntekijä sai vaihtelua yksitoikkoiseen työhönsä ja mahdollisuuden oppia uusia työtapoja. Vaihtelun ja uusien työtapojen oppimisen lisäksi firabelilla työntekijä sai silti myös konkreettista hyötyäkin. Syitä firabelitöiden tekoon voi etsiä myös näkökulmaa muuttamalla. Selvittämällä, mitä asioita yleensä tehtiin firabelina, voi myös päätellä syitä miksi firabelitöitä tehtiin. Toisin sanoen firabelitöitä tehtiin, koska työläiset tarvitsivat niitä tavaroita, mitä tekivät firabelityönä.

Kuten aikaisemmin totesin firabelityöt keskittyvät aineistossani metalliteollisuuden piiriin. Metalli on ammatti-ihmiselle helposti jalostettava raaka-aine, josta voi tehdä hyvinkin erilaisia asioita. Turkulaisen metallityöläisen muistelmien mukaan

Aiheen tekemiselle antoivat vanhemmat miehet kertomalla omia tekemisiään.[84]

Aiheita firabelitöille antoivat muiden aikaisemmin tekemät työt. Käyttämäni muistitietoaineiston perusteella firabelina tehtiin pääasiassa kotien tarve-esineitä kuten veitsiä, mortteleita, pannuja ja kattiloita.[85] Muutama muistelija mainitsee joulukuusen jalat, joita eräässä tapauksessa yksi työntekijä alkoi valmistaa jo marraskuussa koko tehtaan henkilökunnalle.[86] Muitakin pieniä tarve- ja koriste-esineitä tehtiin suurempi erä kerralla, kuten seuraavasta ilmenee:

Eniten on tehty tuhkakuppeja, kynttilänjalkoja, mortteleita ja pieniä veneen muotoisia koriste-esineitä, joita tehtiin yhdellä kertaa useampia.[87]

Sarjatuotanto on mahdollistanut firabelien hyödyn jakamisen koko tehtaan tai

83 TMT 247:1103/10, TA.
84 TMT 247:1103/10, TA.
85 TMT 247:1103/10, TA; TMT 335:1742, TA; TYKL/kk/667 Informantti 2 ja informantti 3; TMT 302: 1274, TA; TYKL/kk/529.
86 KM:K Me/19; PP:n tekemä haastattelu 2012, TA.
87 TYKL/kk/667 Informantti 3.

tuotantolaitoksen henkilöstölle, jolloin myös luvan saaminen firabelin tekemiseen on mahdollisesti helpottunut.

Pienien ja helposti kuljetettavien esineiden lisäksi tehtiin myös suurempia ja enemmän työtä ja raaka-aineita vaativia asioita kuten kiukaita, joita aineistoni perusteella on tehty ainakin kolmessa eri paikassa.[88] Kiukaitakin tehtiin muillekin kuin itselle, vaikka

> *aluksi tuli tehtyä enemmän firaapelityötä kotiin omiin tarpeiksi. Esim. saunauunien pönttöjä tehtiin itselle [ja] muille yhtiön miehille. Niitä tehtiin välistä melkein tilauksesta. Sodan aikana tehtiin sankoja.*[89]

Ennakkokäsitykseni mukaan firabeleja olisi tehty vain omaan käyttöön, mutta aineiston perusteella täytyy todeta, että firabeleja tehtiin myös muille työyhteisön jäsenille.

Erikoisemmasta päästä mitä firabelina tehtiin olivat autoihin tehdyt puukaasuttimet, joita tehtiin Ahlströmin Varkauden konepajalla sota-aikaan.[90] Erilaisten tarve-esineiden lisäksi yleisiä firabelityön aiheita olivat koriste-esineet kuten pienoislipputangot, joita mainittiin useassa muistelmassa.[91] Koriste-esineiden tekeminen viittaa enemmänkin vaihtelun hakemiseen yksitoikkoiseen työhön kuin taloudellisen hyödyn saamiseen työstään.

Firabelitöitä tehtiin myös lasitehtaissa vaikka järjestyssäännöt sen kielsivätkin. Kuten muillakin aloilla, joilla tehtiin firabelitöitä, niin lasitehtaillakin oli tyypillistä koriste-esineiden ja talousastioiden tekeminen omaan ja tuttavien käyttöön. Virpi Salmi kertoo väitöskirjassaan, kuinka lasinpuhaltajat valmistivat lepotauoillaan itselleen ja tuttavilleen koriste- ja lahjaesineitä muun muassa ns. viinakoiria ja viinapossuja. Koriste-esineiden lisäksi nuoret miehet puhaltelivat tauoilla talousastioita itselleen ja myös tehtaan naistyöntekijöille.[92] Lasitehtaille oli ominaista, että hyttipojat tekivät työtauoillaan ensimmäisiä lasinpuhallusyrityksiään. Salmen mukaan joku puhaltajista oli yleensä auttamassa ja neuvomassa hyttipoikia lasinpuhaltamisen saloihin. Tehtaan johto ei aina pitänyt hyttipoikien ”söölläämistä” suvaittavana, vaan turhana lasin

88 TMT 335:1742, TA; TYKL/kk/667 Informantti 5; PP:n tekemä haastattelu 2012, TA.

89 TYKL/kk/667 Informantti 5. Hakasuluissa kirjoittajan selvennys.

90 TYKL/kk/667 Informantti 6.

91 TMT 247:1103/10, TA; TYKL/kk/667 Informantti 2.

92 Salmi 1989, 83-84

tuhlauksena.[93] Tauoilla tapahtuneet ensimmäiset lasinpuhaltamisharjoitukset tarjosivat hyttipojille mahdollisuuden työssäoppimiseen ja edetä niiden avulla kohti vaativimpia ja arvostetumpia tehtäviä. Vastaavanlaisia esimerkkejä opin ”varastamisesta” on myös Teräksellä, joka kertoo kuinka rakennustyömailla tiilipojat harjoittelivat taukojen aikana salaa ja satulasepän ”oppilas joutui 'varastamaan' oppinsa.”[94]

Muistitietoaineistojen perusteella firabelina tehtiin uusia tavaroita tai esineitä, kun taas firabelitöitä koskevat asiakirjalähteet antavat ymmärtää, että firabelityöt olisivat käsittäneet ainoastaan vanhojen, rikkinäisten tuotteiden korjaamisia. Selitys tähän lähteiden ristiriitaan voi olla se, että työntekijät ovat venyttäneet sääntöjä omapäisesti itselleen edullisempaan suuntaan. Työntekijät eivät ole välttämättä kokeneet varastaneensa vaan ainoastaan ottaneensa työpaikalta mitä omiin etuihin on kuulunutkin.

2.4 Varastaminen

Seuraavaksi käsittelen työpaikoilta varastamista ensin työntekijöiden näkökulmasta ja sitten työnantajan näkökulmasta. Syitä työpaikalta varastamiselle voi etsiä työntekijöiden epärehellisyyden sijaan työntekijöiden kokemasta taloudellisesta ja aineellisesta puutteesta. Maailmantalouden romahdus 1920-luvun lopulla johti taloudelliseen lamaan ja pula-aikaan 1930-luvulla. Suomessa pahimmat pulavuodet osuivat vuosille 1930-1931, joiden jälkeen tuotanto kääntyi nousuun. Vuosina 1934-1937 vallitsi epätasainen noususuhdanne, joka päättyi sodan syttymiseen.[95] Silti 1930-luvulla alkaneen pula-ajan voidaan katsoa näkyneen kansan arjessa 1950-luvulle saakka, sillä toinen maailmansota sekoitti elpyvän talouden ja sotatalouden voidaan tulkita jatkuneen aina vuoteen 1956 asti, jolloin säännöstelystä luovuttiin.

1930-luvun alun pula-aika kuten myös elintarvikkeiden ja raaka-aineiden säännöstely näyttävät antavan oivan syyn varastelun lisääntymiseen työpaikoilta. Vaikka työpaikoilta varastettiin tavaraa, työntekijöiden näkökulmasta firabelitöitä ei silti voinut samaistaa työpaikalta varastamiseen:

93 Salmi 1989, 84.
94 Teräs 2001, 58.
95 Ahvenainen ja Vartiainen 198, 186-188.

Virapelin teosta ei työkaverit puhuneet mitään mutta pitivät tärkeänä ettei työkaluja hävinnyt eikä niitä käytetty huolimattomasti ja tuhlailevasti. Jokainen muutaman kotitarvenaulan tarvitsija vei taskussaan tai kassissaan tarvitsemiaan, usein suoraan koneen alta otettuja myllyttämättömiä. Suurempia eriä sai ostaa alennettuun hintaan sekä romu, sivukantaisia, vääriä tai huonokärkisiä nauloja romun hinnalla.[96]

Kyseinen metalliteollisuudessa työskennellyt muistelija vakuuttaa, ettei firabelin tekemisestä puhuttu keskenään mitään, kunhan ei varastettu tai käytetty huolimattomasti työkaluja. Samainen muistelija ei näe paheksuttavana pienten naulaerien ottamista, ja suuremman naulantarpeen sattuessa naulat sai ostettua alennettuun hintaan suoraan tehtaalta. Kari Teräksen tutkimus tukee edellisen muistelijan väitettä; Teräksen mukaan työntekijät tekivät selvän eron varastamisen ja pikkuvilppien kesken. Varastaminen tuomittiin, koska siitä joutuivat kaikki kärsimään yhden epärehellisyyden takia. Erityisen tuomittavaa oli muiden työntekijöiden työvälineiden tai omaisuuden varastaminen.[97] Firabelien tekeminen ja tarvikkeiden varastaminen huomattiin myös johdon puolelta, kuten esimerkiksi turkulaisilla metallipajoilla, joissa varastonhoitajat aloittivat töistä poistuvien tarkastukset rakennus- ja metallityöläisen muistelmissa:

Liekö virapelin teko tai naulojen luvaton vieminen vaikuttanut siihen että eräänä iltana oli varastonhoitaja ovella, tarkastamassa töistä poistuvien, reilusti avaamia kasseja. Tarkastus oli tarkoitettu yllätykseksi, kuitenkin kaikki tiesivät tulevasta tarkastuksesta. Puikkojen ja sinkilöiden tekijä kulki jo päivällä ja ilmoitti illalla "ratsattavan".Vanhemmat ymmärsivät sanan heti aikaisemmilta tarkastus ajoilta mutta aikaisemmista tarkastuksista tietämättömille tuo keskustelua aiheittanut sana ei aluksi kertonut mitään. Jatkossakin "tarkastaja" seisoi ovella ja kassien avaaminenkin oli omasta tahdosta kiinni.[98]

Tieto tarkastuksista levisi työntekijöiden keskuudessa jo päivällä, joten työntekijät

96 TMT 247:1103/10 TA.

97 Teräs 2001, 79-80.

98 TMT 247:1103/10, TA.

osasivat varautua niihin. Tarkastukset yleistyivät 1940-luvun alkupuoliskolla. Säännöstely ja puute vaikuttivat tarkastusten yleistymiseen. Suurentunut hävikkimäärä lienee ollut osasyy valvonnan tehostamiseen.

Työväen osuustoimintaliikkeen monialayritys OTK:n johto käsitteli oman työväkensä perusteellisempaa valvontaa jo vuonna 1938. OTK:n kontrollikysymyksiä raportissa kehotetaan panostamaan työtapahtumien itsekontrolliin vastakohtana suoranaiselle tarkkailulle, joka on verrattuna kalliimpaa kuin työn rationalisoinnin kautta tapahtuva kontrollointi.[99] OTK:n rationalisointikehitys keskeytyi Suomen ajauduttua sotaan, ja kontrollointikysymys tehdastyötä rationalisoimalla jäi sodan ajaksi sivuun. Rationalisoinnin sijaan OTK:lla panostettiin perinteiseen valvontaan 1940-luvulla. Tuotannon valvonnan raportit paljastavatkin monenlaisia vilppikeinoja ja varastamistapauksia.[100] Rikostapausten määriä esittää OTK:n rikosasioiden raportti vuodelta 1958. Raportti pitää sisällään rikosluontoisten asioiden tilaston vuosilta 1944-1958. Rikosluontoiset tapaukset on koottu OTK:n useiden eri tuotantolaitosten valvonnan yhteenvedosta.[101]

Taulukko 1. Keskusosuusliike OTK:n rikosluontoiset tapaukset, niiden selviämisestä ja niiden perusteella erotetuista henkilöistä vuosina 1944-1958.

	1944	**1946**	**1947**	**1948**	**1949**	**1950**	**1952**	**1953**	**1954**	**1955**	**1956**	**1957**	**1958**
Rikosluontoiset tapaukset	76	101	140	120	57	43	40	50	34	38	30	22	42
Selvisi täydellisesti	31	57	89	74	28	21	26	29	30	22	18	16	26
OTK:laisten tekemiä	20	46	83	59	24	10	17	19	25	14	5	11	14
Erotettiin toimesta	17	20	44	37	9	9	7	9	3	5	2	7	4
Erotettujen osuus selvinneistä tapauksista	85%	43%	53%	63%	38%	90%	41%	47%	12%	36%	40%	64%	29%

Lähde: Keskusosuusliike OTK:n arkisto, Hankkeet ja tutkimukset -sarja, Rikosasioita

99 Kontrollikysymyksiä -muistio,1938, Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB 4, TA.

100 Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB 4, TA; Omat kuulustelut ja tutkimukset 1938-1946, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB 5, TA.

101 Raportti käsittää OTK:n myllyn, kahvipaahtimon, teknokemiallisen tehtaan ja muiden helsinkiläisten toimipaikkojen valvonnan. Rikosluontoiset tapaukset, henkilötarkastukset, ostolaukkujen säilytys ja vartiointi v.1958. -raporttiin, Hankkeet, tutkimukset, Keskusosuusliike OTK, HCA 12, TA.

1946-1958, Rikosluontoiset tapaukset, henkilötarkastukset, ostolaukkujen säilytys ja vartiointi v.1958. -raporttiin. HCA 12, TA.

Taulukon mukaan rikosluontoisten asioiden huippu oli vuonna 1947, jolloin oli 140 tapausta, joista 89 selvitettiin täydellisesti ja selvinneistä 83 oli OTK:laisten tekemiä. OTK:laisten vuonna 1947 tekemistä rikosluontoisista asioista yli puolet (53%) johtivat irtisanomisiin. Koko tarkkailujakson keskiarvon perusteella työntekijän narahtaessa rikosluontoisesta tapauksesta OTK:lla vuosina 1944–1958 49% todennäköisyydellä tapaus johti työntekijän erottamiseen. Vuoteen 1950 asti työntekijän erottamiseen johtavat tapaukset ovat enemmistössä, kun taas vuodesta 1951 alkaen epärehelliset työntekijät todennäköisemmin saivat pitää työpaikkansa. Toisaalta OTK:laisten työntekijöiden tekemät tapaukset vähenevät huomattavasti 1950-luvun puolella. Kun vuosina 1944–1949 OTK:n omien työntekijöiden selvitettyjen rikkomusten määrä vaihtelee 20 tapauksesta aina 83 tapaukseen, vuosina 1950–1958 omien työntekijöiden rikkomusten määrä vaihtelee vain 5 tapauksesta 25 tapaukseen. Taulukkoa tutkiessa on joka tapauksessa selvää, että tarkkailujakson alkupuolella tehtiin enemmän rikkomuksia, kuin sen loppupuolella. OTK:n aineistosta ei pysty erittelemään rikkomuksia näpistyksiin, vahingontekoihin tai häiriökäyttäytymiseen, sillä aineisto on koottu OTK:n tuottamista tilastoista, joissa tapaukset määritellään vain rikosluontoisiksi tapauksiksi. Pitkän sota-ajan päätyttyä normaalielämään siirtyminen ei sujunut ongelmitta, ja häiriökäyttäytymisen lisääntymistä voi osaltaan selittää jatkuvan stressitilan päättymisellä ja sotatraumojen purkautumisella.[102] Osmo Kontulan mukaan erityisesti valtion ja armeijan omaisuuden yksityisestä hyväksikäytöstä tuli yleisesti hyväksytty tapa.[103]

Seuraavaksi tarkennan katsettani rikosluontoisista tapauksista keskittymällä työntekijöiden tekemiin näpistämisiin ja varkaustapauksiin. OTK:n rikosluontoisista tapauksista siirryn A. Ahlströmin Karhulan tehtaan valvontaa koskevan aineiston pariin. Karhulan tehtaiden järjestysmiehen kuulustelupöytäkirjoihin on kirjattu kaikki näpistämis- ja varastamistapaukset, joista tehtaiden työntekijöitä on julkisesti epäilty tai syytetty. Tapausten joukossa on myös tapauksia, joiden tekijä on ulkopuolinen tai tuntematon, mutta ne eivät ole tutkimukseni kannalta olennaisia. Valvonnan

102Hietanen 1992, 164-176; Kontula 1996, 56-58.
103Kontula 1996, 58.

järjestelmällinen dokumentointi alkaa kuulustelupöytäkirjojen perusteella jatkosodan lopulla vuoden 1944 puolivälistä ja päättyy vuoden 1970 lopussa, jolloin viimeinen arkistoitu kuulustelupöytäkirja on päivätty.[104] Merkille pantavaa on, että valvonnasta alettiin pitää kirjaa vasta jatkosodan päättyessä. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella Karhulan tehtailla on ollut valvontaa jo vuosisadan alussa, sillä vuosilta 1904–1906 löytyy satunnaisia kuulustelupöytäkirjoja, mutta kyseiset fragmentit eivät muodosta samanlaista ehyttä aineistokokonaisuutta kuin vuodesta 1944 alkava sarja. Käsittelen kuulustelupöytäkirjoista ainoastaan työntekijöiden tekemiä ja työnantajan omaisuuteen kohdistuvia rikkomuksia, eli sellaisia tapauksia missä työntekijä näpistää raaka-aineita tai valmiita tuotteita työpaikaltaan. Karhulan tehtaiden työntekijöiden näpistämis- ja varkausyritysten ja kiinnijäämisten määrät vuositasolla seurailevat edellä käsittelemääni Keskusosuusliike OTK:n valvonnan tilastoja, ja kuten OTK:n kohdalla, myös Karhulan tehtailla varkauksista syytettyjen määrä oli korkeimmillaan vuonna 1947.

Taulukko 2. Näpistämiseen ja varastamiseen liittyvät tapaukset Karhulan tehtaiden kuulustelupöytäkirjoissa 1944-1950.

	1944[105]	1945	1946	1947	1948	1949	1950
Tapausten lukumäärä	2	7	19	15	13	4	2
Varkauksista syytettyjen lukumäärä	3	10	22	62	19	7	0
Lasivarkaudet (Osuus kaikista varkaustapauksista %)	2 (100%)	2 (29%)	11 (58%)	10 (67%)	7 (54%)	2 (50%)	0 (0%)
Lasivarkauksista syytetyt (Osuus kaikista syytetyistä %)	3 (100%)	2 (20%)	14 (64%)	51 (82%)	13 (68%)	5 (71%)	0 (0%)
Naisia kaikista syytetyistä (Lasivarkauksista syytetyt naiset)	3 (3)	1 (1)	8 (8)	44 (44)	11 (11)	5 (4)	0 (0)

Lähde: Ahlström A. Osakeyhtiön, Karhulan tehtaiden arkiston, pöytäkirjasarjan, pöytäkirjat: kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, 2123, ELKA.

104Kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, 1952-1960, 1961-197, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, 2124, 2125, ELKA

105Vuosi 1944 ei ole vertailukelpoinen, sillä valvonnan arkisto alkaa vasta kesäkuulta, ensimmäinen pöytäkirja on päivätty 16.6.1944. Ennen kesäkuuta suoritettua valvontaa ei ole ainakaan arkistoitu, jos sitä on ylipäätänsä aikanaan tehty.

Taulukossa 2. on tapaukset ainoastaan vuosilta 1944-1950, koska vuodesta 1950 alkaen kuulusteluissa käsiteltyjen näpistämisten määrä pysyy erittäin alhaisena[106], minkä vuoksi koin tarpeettomaksi taulukoida vuotta 1950 pidemmälle. Karhulan tehtaiden varkauksien osalta merkille pantavaa on lasivarkauksien määrän suuruus. Lasivarkaudet pitivät sisällään kaikenlaisten lasituotteiden, pulloista ja purkeista laseihin ja lautasiin, näpistämisiä. Ahlströmin Karhulan tehtaisiin kuului myös Iittalan lasitehdas erilaisine varastoineen, joihin useimmat näpistämiset kohdistuivat. Taulukon esittämistä vuosista ainoastaan vuosina 1945 ja 1950 lasitapausten määrä on alle puolet kaikista tapauksista. Vuoden 1950 kohdalla kaikkien varkaustapausten määrä on tippunut vain kahteen tapaukseen, joista kumpikaan ei kohdistunut lasitavaroihin, vaan toinen käsitteli 81 sementtipussin katoamista ja toinen anastettua kaapelia.[107] Kuulustelupöytäkirjojen perusteella tyypillinen lasituotteiden näpistäjä oli nainen, joka työskenteli apulaistehtävissä lasitehtaalla. Lasivarkauksissa tekijän tyypillisesti näpistämä esine oli joku tarve-esine, kuten lasi tai pullo, joka ei ollut kovinkaan arvokas. Lasituotteiden näpistämisestä työntekijöitä rangaistiin yleensä varoituksella tai sakoilla, mikäli näpistetty tuote palautui tehtaalle. Jos tuotetta ei jostain syystä voitu palauttaa tehtaalle, joutui työntekijä korvaamaan tuotteen hinnan. Useissa tapauksissa syytetty työntekijä myönsi näpistäneensä lasitavarat "saadakseen talousastioita" käyttöön kodissaan.[108] Rangaistus lienee ollut ankarampi niille, jotka varastivat myyntitarkoitukseen, sillä yksikään syytetty ei myöntänyt myyneensä varastamiaan esineitä eteenpäin.

Myymistarkoituksessa varastamisesta kiinni jääneiden ankaramman rankaisun puolesta todistaa myös erään lasivillatyöntekijän tapaus vuodelta 1946. Lasivillatyöntekijää syytettiin tehtaalta anastettujen lasipullojen myymisestä alkoholiliikkeelle, mutta syytetty ei myöntänyt varastaneensa nimenomaisesti niitä lasipulloja, joita hän yritti myydä, vaikka hän myönsikin muutamien muiden lasituotteiden näpistämisen. Siitä huolimatta lasivillatyöntekijä tuomittiin käräjillä

106Vuonna 1951 1 tapaus, 1952 3 eri tapausta, joista yhteen löytyi syyllinen, vuosina 1953-59 1 tapaus/vuosi, 1961 1 tapaus, 1962 1 tapaus 10 syytettyä, 1964 ja 1970 1 tapaus kumpanakin vuonna. Kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, 1952-1960, 1961-197, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, 2124, 2125, ELKA

107Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 4, 7.5.1950, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA; Karhulan tehtaitten järjestysmiehen muistio 7.11.1950, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

108Kyseinen lainaus Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 9, 24.2.1948, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

korkeimpiin sakkoihin (3 750 markkaa), mitä kyseisenä vuonna 1946 tuomittiin mistään lasivarkaustapauksista.[109] Muut lasitavaroiden näpistämisestä annetut sakot vuonna 1946 olivat 600 markasta 800 markkaan.[110] Lasivillatyöntekijä sai siis melkein viisi kertaa suuremmat sakot kuin toisiksi suurimmat 800 markan sakot kyseisenä vuonna. Kuulustelupöytäkirjaan ei ole merkitty, saiko työntekijä jatkaa työssään, mutta Karhulan tehtaan sääntöjen mukaan työntekijää ei voinut suoraan irtisanoa sellaisesta rikkeestä, josta työntekijälle ei tuomittu sakkoja suurempaa rangaistusta. Työntekijän, joka syyllistyi toistuviin rikkomuksiin, yhtiö pystyi irtisanomaan. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella ainoastaan yksi työntekijä on tuomittu vankeuteen lasituotteiden näpistämisestä, ja kyseinen lasinpuhaltaja jäi alun perin kiinni oikosulkumoottorin varastamisen yrityksestä, jonka perusteella suoritetussa kotietsinnässä löytyi useita näpistettyjä lasiesineitä. Oikosulkumoottorin, jonka lasinpuhaltaja yritti varastaa, arvo oli 4 500 markkaa ja lasinpuhaltajan kodista löytyneiden lasituotteiden arvo oli yhteensä 1 550 markkaa.[111] Vaikkei lasivarkauksista yleensä saanutkaan sakkoja suurempaa tuomiota, niin ”jatketut” tai ”jatkuvat” näpistykset saattoivat johtaa irtisanomisiin. ”Jatkettu” näpistys tarkoitti sellaista tapausta, jossa työntekijä oli näpistänyt usealla eri kerralla esineitä tai tavaroita työpaikaltaan ennen kiinni jäämistään. Yksittäisestä näpistyksestä todennäköisemmin selvisi varoituksella ja nuhtelulla, mutta ”jatketut” näpistykset annettiin useimmiten käräjäoikeuden tuomittavaksi. Lasivarkauksien yleisyyden perusteella voidaan päätellä, että työntekijöiden keskuudessa muutaman lasituotteen ottamista kotiin ei pidetty kovin suurena rikkomuksena, jos rikkomuksena laisinkaan. Lasitehtaalla työskennelleet saivat työnjohtajan luvalla ottaa virheellisiä lasiesineitä ainakin vuonna 1946, jolloin eräs lasinrassaajanainen sai varoituksen otettuaan viallisen lääkepullon. Rassaajanainen kertoi kuulustelussa saaneensa työtoverilta luvan pullon ottamiseen. Lasinrassaaja sai silti varoituksen, koska hän ei

109Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 27, 2.4.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

110 Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 41, 19.61946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA; Poliisitutkintapöytäkirja N:o 49, 23.7.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA; Poliisitutkintapöytäkirja N:o 61, 29.8.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.; Poliisitutkintapöytäkirja N:o 71, 1.10.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

111 Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 33, 24.4.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

ollut kysynyt työnjohtajalta lupaa lääkepullon ottamiseen.[112]

Vaikka työpaikoilta varastamiset lisääntyivät sota-ajan päätyttyä tai ainakin niihin kiinnitettiin enemmän huomiota kuin aikaisemmin, niin työnantajan ja työntekijän näkökulmat saattoivat silti olla ristiriitaisia sen suhteen mikä on työntekijän ansaitsema luontaisetu ja mikä puolestaan työntekijän omavaltaisuus työnantajan omaisuutta kohtaan. Työntekijöiden luontaisetuina pitämä nautintaoikeus voidaan tulkita myös työnantajan puolelta varastamiseksi. Teräksen mukaan ”yritykset säästivät siivouskustannuksia sallimalla työntekijäin kuljettaa tarpeettomia esineitä pois työmaa-alueelta.”[113]

Inkeri Ahveniston Verlan tehdasyhteisöstä tekemässä väitöskirjassa mainitaan kuinka ”luontaiseduilla on usein ollut lahjan luonne, mutta joskus ne ovat olleet myös työntekijöiden itselleen 'varastamia'.”[114] Luontaisedut liikkuivat kaltevalla pinnalla ja työntekijät osasivat myös ottaa eduista kaiken edun irti. Luontaisedusta alkunsa saanut käytänne saattoi muuttaa muotoaan ja työntekijät kehittivät tapoja käyttää sitä hyväkseen kunnes alkuperäinen luontaisetu olikin muuttunut huomattavasti laajemmaksi nautintaoikeudeksi. Vastaavanlainen kulku oli Verlan tehtaan pahvilla, jota työntekijät saivat ottaa haluamansa määrän haluamaansa tarkoitukseen. Työntekijät käyttivät pahvia askarteluun ja sille piirrettiin, sitä käytettiin myös sytykkeenä, korjausmateriaalina ja päällysteenä. Lopulta joku keksi alkaa lämmittämään huonettaan pahvilla, jolloin sen jakelulle laitettiin rajat.[115] Työpaikalta varastaminen oli kuitenkin työväestön näkökulmasta selkeästi eri asia kuin firabelityön tekeminen. Firabelin tekeminen samaistettiin luontaisetuihin, mutta toisaalta työnantajan näkökulmasta luontaisedut saatettiin kokea liian epämääräisesti sovituiksi, ja sitä kautta työnantajalle epäedullisiksi.

112 Karhulan tehtaitten järjestysmiehen Poliisitutkintapöytäkirja N:o 55, 2.8.1946, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.
113Teräs 2001, 80.
114Ahvenisto 2008, 311.
115 Ahvenisto 2008, 311.

3. Firabelitöiden luvallisuus

3.1 Firabelityöt tehtaiden järjestyssäännöissä

Firabelitöiden luvallisuutta tai luvattomuutta pohdittaessa täytyy erottaa kaksi lähtökohtaisesti eroavaa näkökulmaa. Tapauksia, joissa firabeleja sai tehdä esimerkiksi työnjohtajan luvalla ja sellaisiin tapauksiin, joissa firabelityöt olivat eksplisiittisesti kiellettyjä. Firabelitöiden luvallisuus on työnantajan kannasta kiinni. Työnantajan virallinen kanta firabelitöihin tulee esille tehtaiden ja työnantajaliittojen julkaisemissa työohjeissa. Työnantajien laatimia työohjeita kutsuttiin yleisesti tehtaiden järjestyssäännöiksi tai verstassäännöiksi ja niillä oli työsopimuksen asema.[116] Virallisen kannan lisäksi firabelityöt saattoivat olla sallittuja epävirallisesti, jolloin työntekijöitä valvova esimies salli työntekijöiden tehdä firabeleja selkänsä takana valvonnan sulkiessa silmänsä luvattomien töiden suhteen. Seuraavaksi esittelen ja erittelen joitakin Metalliteollisuuden työnantajaliiton ja erinäisten tehtaiden ja yksiköiden sääntöjä 1900-luvun kuudelta ensimmäiseltä vuosikymmeneltä. Metalliteollisuuden lisäksi mainitsen myös Sahateollisuuden Työnantajaliiton ja Iittalan lasitehtaan kannat omiin firabelitöihin. Lopuksi esittelen vielä miten säännöt suhtautuvat työpaikalta näpistämisiin.

Metalliteollisuuden työnantajien suhtautuminen firabelitöihin 1900-luvun alussa oli yksiselitteisen kieltävä. Tämä näkyy Tammerfors Linne- & Jern- Manufaktur Aktiebolagin Tampereen konepajan järjestyssäännöissä vuodelta 1904, jotka kieltävät sakon uhalla oman työn tekemisen, ja myös työtuote määrätään menetettäväksi.[117] Mielenkiintoista on, että viittä vuotta aiemmin, vuonna 1899, julkaistut saman konepajan järjestyssäännöt eivät käsitelleet omia töitä ollenkaan. Tampereen konepajan järjestyssäännöt olivat Suomen Metalliteollisuuden Harjoittajain Liiton vuoden 1904 päätöksen mukaiset säännöt, mikä houkuttaa yleistämään säännöt kaikkia metalliteollisuuden järjestäytyneitä työnantajia koskeviksi. Samana vuonna laaditut Karhula Oy:n tehtaiden järjestyssäännöt toteavatkin edellistä mukaillen: "Kaikki

116Ala-kapee & Valkonen 1982, 47-49.

117Tampereen konepajan Järjestyssäännöt,Tammerfors Linne- & Jern- Manufaktur Aktiebolag,1905, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Työ- ja järjestyssäännöt, Konseptit ja toisteet, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA.

yksityinen työ työpaikalla kielletään. Jos joku rikkoo sitä vastaan, menettää hän päiväpalkkansa."[118] Omien töiden tekemistä ei varmaan koettu kovin suurena ongelmana, sillä niiden tekemisestä seurannut rangaistus oli suhteellisen lievä. Rangaistuksen lievyyttä voi suhteuttaa siihen, että työnantajalla oli oikeus, Metalliteollisuuden harjoittajain Liiton edellä mainittujen sääntöjen viidennen pykälän kohtien kuusi ja seitsemän mukaan, muun muassa heti irtisanoa sellaiset työntekijät, jotka luvattomasti tupakoivat työpaikalla tai toivat sinne juovutusjuomia tai esiintyivät juopuneena.[119] Karhulan tehtaiden järjestyssäännöissä humalaista työntekijää rangaistaan puolen kuukauden arvoisella sakolla.[120] Syynä rangaistuksen lievyyteen voi olla firabelitöiden vähäiset haittavaikutukset työnantajalle tai firabelitöiden yleisyys työntekijöiden keskuudessa, jolloin suuremmat rangaistukset olisivat johtaneet työväen vastarintaan työnantajaa vastaan. Merkille pantavaa on myös, että työväen omat joukkoliikkeet propagoivat myös alkoholinkäyttöä vastaan ja työväestön työturvallisuuden puolesta. Järjestäytyneen työväenliikkeen tuen ansiosta työnantajan on ollut helpompi määrätä suurempia rangaistuksia teoista, jotka ovat myös työväenliikkeen edun mukaisia.[121]

Verisen sisällissodan jälkeen työnantajan suhtautuminen omiin töihin lieventyi eikä omia töitä kielletty enää eksplisiittisesti kuten Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliiton vahvistamat verstassäännöt vuodelta 1918 antavat ilmi: "§30. Työtä omaan laskuunsa ei työntekijä saa tehdä ilman työnantajan lupaa. Jos se tapahtuu, olkoon, paitsi muuta seurausta, työn tulos menetetty."[122] Myös Suomen Sahateollisuuden Työnantajaliiton järjestyssäännöt vuodelta 1919 kielsivät yksityiset

118 Karhula Osakeyhtiön tehtaille, Järjestyssäännöt, 1904, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900-1959, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

119Tammerfors Linne- & Jern- Manufaktur Aktiebolag. Tampereen konepajan Järjestyssäännöt, 1905, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA; Verstassäännöt, Suomen metalliteollisuuden työnantajaliiton vahvistamat 1920, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA

120Karhula Osakeyhtiön tehtaille, Järjestyssäännöt, 1904, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900-1959, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

121Teräs 2001, 224-225. Toisaalta ammattiyhdistysretoriikan valistushengen kanssa kilpaili varhain 1890-luvulla myös vaihtoehtoinen kanta, jossa alkoholin käyttö koettiin työläisen omaksi asiaksi. Reuna 1984, 93.

122 Verstassäännöt, Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliiton vahvistamat kesäkuun 18. p. 1918, Helsinki 1920, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900-1959, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

työt, jos niillä ei ollut erityistä lupaa.[123] Säännöt lieventyivät firabelitöiden osalta, sillä niitä ei enää kielletty kategorisesti, vaan ne tehtiin luvanvaraisiksi. Luvattomasta työstä ei seurannut rangaistusta, vaan ainoastaan työn tulos menetettiin työnantajalle. Työnantajaliiton mallisäännöt työsäännöiksi vuonna 1922 ilmaisivat 30 pykälässä saman asian eri sanoin: "Työntekijä ei saa ilman tehdasjohdon lupaa ottaa tehdäkseen muuta työtä, joka vähentää hänen kykyänsä täyttää työsopimusta."[124] Tammerfors Linne- & Jern- Manufaktur Aktiebolagin Tampereen konepaja ja Billnäsin tehtaan manufaktuuri-, lapio-, talikko-, korjaus- ja sähköosastot ottivat yllä mainitut säännöt käyttöönsä heti julkaisun jälkeen vuonna 1923.[125] A. Ahlströmin Karhulan tehtaisiin kuului myös Iittalan lasitehdas. Kyseisen lasitehtaan työsäännöt vuodelta 1924 kielsivät kaikista selväsanaisimmin omien töiden tekemisen: "Kaiken oman työn tekeminen työpaikalla on ankarasti kielletty."[126] Vaikka Metalliteollisuuden Työnantajaliitto ja useat yksittäiset työnantajat lievensivätkin firabelitöitä koskevaa kantaansa, ei liiton suositusta silti voi yleistää kaikkia työnantajaliittoon kuuluvia työnantajia koskevaksi. Karhulan tehtaiden työ- ja järjestyssäännöt seurasivat työnantajaliiton sääntöjä vasta 20 vuoden viiveellä, sillä Karhulan tehtaiden säännöissä kiellettiin kaikki omat työt aina vuoteen 1944 asti. Karhulan tehtaiden työsäännöt vuodelta 1944 muistuttavat edellä mainittuja Metalliteollisuuden Työnantajaliiton vuonna 1922 mallisääntöjä.[127] Siitä huolimatta, että metalliteollisuuden työnantajat kuuluivat työnantajaliittoon ja näennäisesti sopivat yhteisistä säännöistä, ei yksittäisten työnantajien ja yritysten välillä ollut mitään yhtenäistä mallia firabelitöiden suhteen.

Vaikka käsittelin näpistämisiä edellisessä pääluvussa, niin haluan tuoda vielä

---

123 Suomen Sahateollisuuden Työnantajaliiton järjestyssäännöt, 1919, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900-1959, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

124 Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliitto Työsäännöt, 1922, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA.

125Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliitto Työsäännöt, 1922, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA; Työsäännöt Billnäs'in Tehtaan Osakeyhtiön manufaktuuri-, lapio-, talikko- ja sähköosastoja varten Pohjan pitäjässä, 1923, Billnäsin tehdas,työsäännöt 1923-1947, Omat painotuotteet, Fiskars-yhtymä, Omat painotuotteet, Fiskars Oy, 4448, ELKA.

126 Iittalan lasitehdas O.Yn Työsäännöt, 1924,toimintaohjeet, 1900-1959, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

127 A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, työsäännöt, 1944, toimintaohjeet, 1900-1959, Työ-, järjestys-,työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

esille työsääntöjen näkökulman näpistämisiin. Näpistäminen mainitaan useimpien toimijoiden eri säännöissä samassa pykälässä[128], jossa esitellään seikkoja, milloin yhtiö tai työnantaja on oikeutettu heti purkamaan työntekijän työsopimuksen. Sääntöjen kyseisen pykälän kolmas kohta antaa yhtiölle tai työnantajalle oikeuden heti irtisanoa työntekijä, joka "tekee itsensä syypääksi kavaltamiseen petokseen, näpistämiseen tai rikokseen, jota ei voi sakolla sovittaa".[129] Näpistelevää työntekijää ei siis voinut suorilta käsin irtisanoa, jos näpistämisestä koituvan vahingon pystyi sovittamaan sakoilla. Työ- ja järjestyssäännöt jakavat vastuuta näpistämisestä rankaisemisen suhteen oikeuslaitokselle, jolla on valta määrätä sakot ja muut tuomiot.

3.2 Lupien tulkinnanvaraisuus

Tutkimani muistitieto on ristiriitaista firabelitöiden luvallisuuden suhteen. Joissain tapauksissa työnantajat ovat kieltäneet omien töiden tekemisen täysin kun taas toisaalla firabeleja on saanut tehdä huoletta. On tärkeää pitää mielessä, että muistitietoaineisto, jota käytän tutkimuksessani on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta työntekijöiden tuottamaa tietoa, joten myös sen tulkinnat ovat työntekijöiden tulkintoja firabelitöiden tekemisen luvallisuudesta. Edellisessä luvussa käsittelin firabelitöiden luvallisuutta työnantajien näkökulmasta ja nyt seuraa työntekijöiden näkökulma.

Firabelitöiden luvallisuuden perusteella jaan aineiston neljään eri luokkaan. Ensinnäkin niihin joista ei voi tulkita kumpaankaan, luvallisuuden tai luvattomuuden, suuntaan. Toiseksi aineistoon, jossa firabelityöt ovat luvallisia, ja aineistoihin, joissa työt ovat luvattomia. Viimeisenä kategoriana on sellaista aineistoa, jossa firabelityöt

128Useimmissa säännöissä kyseinen pykälä on viides, mutta poikkeuksiakin löytyy, minkä vuoksi en määritä pykälää sen tarkemmin.

129 Karhula, Osakeyhtiön Työ- ja järjestyssäännöt, 1922, Karhula Osakeyhtiön Työsäännöt, 1924 ja A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, Työsäännöt, 1944, toimintaohjeet,1900-1959,Työ-, järjestys-,työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA; Karhulan tehtaat, Työsäännöt 1961, Säännöt ja ohjeet, 1901-1975, Konseptit ja toisteet, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 3847, ELKA; Työsäännöt Billnäs'in Tehtaan Osakeyhtiön manufaktuuri-, lapio-, talikko- ja sähköosastoja varten Pohjan pitäjässä, 1923 ja Työsääntö Billnäs'in Tehtaan Osakeyhtiön huonekalutehdasta, sahaa ja rakennustöitä varten Pohjan pitäjässä,1923, työsäännöt 1923-1947, Omat painotuotteet: Fiskars-yhtymä, Omat painotuotteet, Fiskars Oy, Billnäsin tehdas, 4448, ELKA; Tammerfors Linne- & Jern-Manufaktur Aktiebolag. Tampereen konepajan Työsäännöt, 1923, Työsäännöt Tampereen pellava- ja rautateollisuus Osake-yhtiön konepajaa varten Tampereen kaupungissa, 1932 ja Oy Tampella Ab Tekstiilitehtaitten (Pellavatehdas ja Lapinniemen Puuvillatehdas) Työsäännöt, 1964, Työ- ja järjestyssäännöt: Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964, Konseptit ja toisteet, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA.

ovat kertojan mukaan joillekin tai jonain aikana luvallisia ja toisille tai toisena aikana luvattomia. Käsittelen seuraavaksi erikseen jokaista edellä mainittua luokkaa.

Yhteistä näille ensimmäisen luokan muistelmille, joista ei voi tulkita luvallisuuden tai luvattomuuden suuntaan, on muistelman lyhyys verrattuna muiden luokkien muistelmiin. Muistelman lyhyydellä tarkoitan muistelman firabelitöitä koskevaa osuutta, enkä varsinaista muistelmaa, joka saattaa käsittää informantin koko siihen astisen elämän tai vähintään työelämäosuuden merkitykselliseksi kokemat osuudet. Muistelman lyhyys tulee esille seuraavassa Lehtoniemen ja Varkauden konepajoilla sorvaajana työskennelleen henkilön haastattelussa. Kysymys koskee työpaikkaruokailua, joka informantin työuran (1910-1950) alkuaikoina hoitui työn ohessa, kunnes

> *viimeisinä vuosina tehtiin läheiseen taloon ruokala, jossa oli 2 huonetta ja keittiö. Siellä kertoja kävi joskus syömässä. Ruokatunti meni yleisistä asioista puhellessa ja kesällä ulkona maaten. Joskus tehtiin firaapelihommia. Ruokatunnit työmaalla kuluivat samoja ratoja aivan viimeisiin vuosiin asti, vaikka työmaa olikin toinen.*[130]

Ruokatunnin aikaan saatettiin siis tehdä firabelitöitä kyseisen sorvaajan mukaan. Kyseinen muistelma ei kerro työnantajien tai -johtajien suhtautumista firabelitöihin, vaan se kertoo vain, että niitä tehtiin ainakin informantin työuran loppupuolella ja juuri ruokatuntien aikaan tässä tapauksessa. Firabelityöt esiintyvät sivulauseessa, niitä tehtiin, jos ei oltu syömässä tai vaihtamassa kuulumisia työkavereiden kanssa. Ruokatuntiaktiviteetit pysyivät samoina vaikka informantin työpaikka vaihtui Lehtoniemen konepajasta Varkauden vastaavaan.[131] Edellisen muistelman kaltainen, joskin vielä lakonisempi toteamus on Varkauden konepajan apupojan muistelma 1940-luvulta:

> *Silloin kun seppämestari otti urakanpohjat, saivat sällit siitä osansa.*[132]

130TYKL/kk/667 informantti 1.

131TYKL/kk/667 informantti 1.

132SKS KRA, Ahlström 1:170-218. 1992.

Edellä mainittu katkelma on ainut viittaus firabelitöihin kyseisessä elämäkertakirjoituksessa, jossa informantti muistelee hyvin nousujohtoisen työuransa alkuvuosia. Viittaus ei ota kantaa urakanpohjien ottamisen luvallisuuteen, mutta kertoo, että niitä otettiin ja sällit saivat myös osansa.

Samaan osattomien kategoriaan tulkitsen myös sellaiset mielestäni epämääräiset muistelmat, jotka antavat heikkoja viitteitä puoleen tai toiseen. Niitä voi tulkita luvattomiksi tai luvallisiksi firabelitöiksi. Esimerkkinä tällaisesta muistitiedosta esitän Työväen Muistitietotoimikunnan sihteerin, erikoistutkija Risto Reunan, tekemän haastattelun, jossa haastattelija ohjaa haastateltavaa kysyessään

> *että oliko teillä siellä, kun ennen vanhaan sai melko vapaasti tehdä, tai hyötyä tehdasoloista oman talouden hyväksi eli tehdä firaapeliä. Tehtiinkö teillä siellä niissä oloissa omia töitä, talousesineitä, kauhoja tai muita itselle, kun puute ja tavarapulan kanssa elettiin?*[133]

Haastattelijan ennakko-oletus pitää sisällään ajatuksen, että ennen vanhaan sai melko vapaasti tehdä firabelitöitä. Haastateltavan vastaus ei ota kantaa firabelitöiden luvallisuuteen, mutta hän ei myöskään kiellä sitä, joten sen voisi myös tulkita haastattelijan ennakko-oletuksen puoltamiseksi.[134]

Metalliliiton historian kirjoittaneen Johan Koiviston tekemässä haastattelussa Taalintehtaalla vuonna 1920 syntynyt ja paikkakunnalla myöhemmin metallitöissä työskennellyt muistelija kertoo, että tehtaalla tehtiin firabelityönä moottoriveneitä. Muistelijan mukaan

> *Niin siis koneet osa oli tehty täällä ja sitten (--) ostivat vanhoja ja korjasivat täällä, koska oli mahdollisuus saada ne korjatuksi--. Nykyisin kun näätte veneitä on hurjasti täällä toisilla on jopa kaksikin.*[135]

Haastattelussa ei oteta kantaa firabelitöiden luvallisuuteen. Kertoja vain kertoo paikallisena erityispiirteenä moottoriveneiden suuren määrän, mikä hänen mukaansa

133 TMT 418:12126, TA.

134 Ibid.

135TMT 12187, TA.

selittyy moottoriveneiden moottoreiden tekemisellä omana työnä tehtaalla. Moottoreita tehtiin joko kokonaisuudessaan tai korjaamalla vanhoja moottoreita. Muistelma ajoittuu kertojan lapsuusvuosille 1920–1930 -lukujen vaihteeseen, mutta haastateltava viittaa myös haastattelun tekohetkeen.

Tulkinnanvaraisiin muistelmiin luen myös helsinkiläisen teknikon muistelman, jossa hän rinnastaa työtarvikkeiden anastamisen työpaikalta firabelitöihin metallitehtaalla. Teknikon mielestä molemmat ovat ”työpaikkaetuisuuksia” joiden eteen joutuu myös tekemään töitä.

> *Mutta kun kotiin vei firman lehtiön ja kynän, samalla sitoutui illalla kotonaan tekemään luonnoksia (skitsejä) seuraavan päivän neuvotteluun, jossain päin Suomessa. Ilman liksaa. Samoin kuin painonnostoa harjoittava kaveri kantoi tehtaanportista jätelevyistä tehtyjä painolevyjä ja jenkkikassin sangat katkesivat vasta portin jälkeen, niin ei kellään ollut moraalisia paineita...*[136]

Kyseinen kertoja kiertää firabelitöiden luvanvaraisuuden vetoamalla moraaliin. Kun teko ei tuota moraalisia paineita se on tulkittavissa sallittavaksi, mutta toisaalta myös juuri moraalinen oikeutus saattaa kieliä juuri teon laillisesta luvattomuudesta. Firabelitöiden luvanvaraisuus vaikuttaa muistelijalle toissijaiselta seikalta, sillä se ei kuitenkaan ole moraalisesti väärin.

Tekemässäni haastattelussa Kemiran tehtaalla työuransa tehnyt entinen luottamusmies kertoo firabeleista seuraavaa:

> XX*: No sanotaan näitä, että no mullakin oli semmonen yhdeksän metriä vene. Mä ostin, vein portin kautta kaikki, näytin että mulla oli kaikki niinku ruostumatonta teräshommaa ja kaikkee ja vein sitten sinne ja loput mitä siitä jäi, niin mä vein vielä takaisin. Että oli uusia, kyllä mä itte oisin voinut hitsata, mutta ku mulla ei ollut sitä nelosta, niin mä tiesin, että se rupee vuotamaan se naftasäiliö ni. Kyllä siellä oli sitten niitä kavereita, jotka ruokatunnilla sitte hitsas siinä.*[137]

136 TMT 326: 1602/2, TA.

137 PP:n tekemä haastattelu, 2012, TA.

Haastateltava teetti firabelina veneeseensä polttoainesäiliön. Tarvikkeet tuotiin ulkoa ja näytettiin portilla, että omista tehdään. Voidaan päätellä, että firabelinteko on ollut tehtaan valvonnan tiedossa, kun tarvikkeetkin on kuitattu porttivahdilla.

Haastattelemani luottamusmies ei itse hitsannut polttoainesäiliötään, koska sen hitsaaminen oli vaikeampaa (nelostaso) kuin mitä haastateltavan taitotaso edellytti. Harmaalla alueella työskentely tulee selväksi haastattelun jatkuessa, sillä

> *--ku mä olin luottamusmiehenä, ni mä sain olla erittäin tarkkana siitä, että ei tullu mitään käräys siinä. Omalla ajalla ei kyllä kärsiny tehdä. Mutta mulla oli tuttuja kavereita, jotka oli hyviä hitsareita. Ei se ollu ku pikkunen ku ne päräytti siinä. Joskus ne niinku pullon, ei niinku sillä lailla, että niinku viinapullon vei tai jotakin tämmöstä, että ei ne niinku. Se oli vähän semmosta. Harvoin siellä niinku rahaa käytettiin.*[138]

Luottamusmiehen tuli tehdä kaikki sääntöjen mukaan, sillä luottamustoimen hoitajan ei varsinkaan sopinut kärähtää luvattomuuksista. Omalla ajalla ei luottamusmiehen sopinut tehdä omia töitä, mutta kavereilla pystyi pullopalkalla teettämään silti. Haastattelusta huomaa, että työntekijän näkökulmastakin firabelityöt olivat työajan ja -tilan harmaata aluetta, jossa ei ole tarkkoja sääntöjä suuntaan tai toiseen. Firabelitöiden luvallisuus tai luvattomuus ei täsmenny haastattelussa. Kysyin johdattelevaan tyyliin haastateltavalta oliko hänen muistikuviensa mukaan kenelläkään ollut ongelmia omien töiden suhteen omalla ajalla.

> *PP: Niin no, mutta ei oo mitään muistikuvaa, että kellään ois ollu ongelmaa siinä, jos siellä on kuitenkin omalla ajalla?*
> *XX: No kun niitä teki kaikki. Niitä teki kaikki pomot ja insinöörit ja kaikki. Insinööreille tehtiin niitä siellä. Että se oli pikkusen semmonen niinku että. Siellä oli viiskytäluvulla semmonen tilanne, että siellä marraskuussa rupes yks mies tekee joulukuusen jalkoja ja niitä sai kaikki tehtaan työntekijät siitä kasasta ottaa omansa.*[139]

138 PP:n tekemä haastattelu, 2012, TA.
139 PP:n tekemä haastattelu, 2012, TA.

Haastateltava kääntää vastauksensa firabelitöiden yleisyyteen, niitä teki kaikki hänen mukaansa. Pomot ja insinöörit, siinä missä tavalliset työntekijätkin. Firabelien yleisyydellä legitimoidaan ne kokonaisuudessaan. Haastattelun perusteella voidaan silti todeta, että jotain luvatonta firabelien tekemiseen liittyy, sillä luottamusmies ei niitä voinut tehdä omalla ajallaan, vaan ne piti teettää muilla. Yleisyydestään huolimatta ne eivät olleet täysin sallittuja.

3.3 Luvalliset firabelityöt

Luvanvaraisesti tehtyjä firabelitöitä löytyy aineistostani yhtä paljon kuin edellä käsiteltyjä luvan puolesta tulkitsemattomia ja luvattomia töitä käsitteleviä muistelmia. Luvallisia firabeleja tehtiin työnantajan luvalla, mikä erottaa ne luvattomista firabelitöistä. Kuten aiemmin jo käsittelin Metalliteollisuuden Työnantajaliiton vuonna 1918 hyväksymät ohjesäännöt tekivät oman työn työnantajien luvalla mahdolliseksi, mutta esimerkiksi Karhulan tehtailla kyseinen pykälä tuli voimaan vasta jatkosodan loppuessa.

Karhulan tehtaiden sääntöjen muututtua firabelitöille suopeammiksi, firabelityöt saivat myös oman kohdan Karhulan tehtaiden konepajan ja teräsvalimon työnjohtajien toimintaohjeisiin. Toimintaohjeissa ei ole päiväystä, mutta ajoitan lähteen vuoteen 1950 tai 1951. Ajoitukseni perustuu lähteen liitteisiin, jotka on päivätty vuoteen 1948 ja vuoden 1949 loppuun. Toimintaohjekirjaset ovat olleet henkilökohtaisia ja numeroituja. Toimintaohjeissa työnjohtajien teknilliset tehtävät otsikon viimeinen alaotsikko on "firaabelityöt"[140], ja siinä työnjohtajia ohjeistetaan seuraavalla tavalla:

> *Yhtenäisyyden ja kohtuuden vaatimusten tähden on työläisten ja virkailijoiden omien (ns. firaabelitöiden) suhteen otettu käytäntöön seuraava menetelmä: Luvan työläisten omiin töihin antaa teräsvalimossa insinööri X, rautavalimossa insinööri Y ja muualla konepajalla insinööri Z.*
>
> *Luvan virkailijakunnan pieniin huoltotöihin antaa yli-insinööri Ö.*

140Sitaatit on alkuperäislähteestä. Karhulan tehtaat, konepaja ja terävalimo; Työnjohtajien toimintaohjeet, toimintaohjeet,1900-1959,Työ-, järjestys-,työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

Työnjohtaja tai muu virkailija ei siis ole oikeutettu ottamaan vastaan viimemainittuja töitä ilman yli-insinöörin Ö:n lupaa. Luvan saanti tai työmääräyksen anto tapahtuu siten, että yli-insinööri Ö lähettää asianomaiselle työnjohtajalle -- kirjallisen tilausmääräyksen, josta käy selville ko. työlle käytettävä työnumero, kenelle työ on tehtävä ja mitä työ käsittää. Tätä työnumeroa on ehdottomasti käytettävä työtä suoritta(es)sa. Mitään muuta työnumeroa -- ei saa missään tapauksessa kuormittaa työläisten ja virkailijain omilla töillä.

Työn päätyttyä lähettää työnjohtaja saamansa tilausmääräyksen konepajan hinnoitteluosastolle.[141]

Firabelitöiden luvallisuuden suhteen säännöt olivat yksiselitteiset. Työläisten firabelitöille luvat myönsivät tietyt insinöörit, ja virkailijakunnan teettämiin töihin luvan myönsi ainoastaan yli-insinööri. Toimintaohjeissa suitsittiin työnjohtajien omavaltaisuutta painottamalla, että vain yli-insinööri sai antaa luvan pieniinkin huoltotöihin. Työnjohtajille ja insinööreille ei siis annettu valtuuksia jakaa etuuksia vertaisilleen vaan ainoastaan työläisille. Pelkän ohjetekstin perusteellakin voidaan olettaa työnjohtajien aiemmin ylittäneen oikeutensa firabelitöiden suhteen, sillä niin tiukat ohjeistukset heihin kohdistettiin. Ohjeistuksesta ilmenee myös, että firabelitöistä tuli myös maksaa, sillä työn päätyttyä tilausmääräys lähetettiin hinnoitteluosastolle. Ohjeistus ei kerro joutuiko raaka-aineiden lisäksi maksamaan myös työstä, mutta käyttämäni muistitietoaineiston perusteella ainoastaan raaka-aineiden hinta tuli maksettavaksi firabelitöistä. Nähdäkseni Karhulan tehtailla firabelityöt olivat maksullisia vain virkailijakunnalle, jotka eivät itse tehneet firabelejaan vaan teettivät ne tilausmääräyksellä yllä esitetyn protokollan mukaisesti. Tulkintaani tukee erästä luvatonta firabelityötä koskeva kuulustelupöytäkirja, jossa todetaan ettei konepajalla ole soveliasta teettää ”sivullisten henkilöiden pyytämiä korjaustöitä ilmaisena firabelityönä.”[142] Voisi olettaa, että tehtaan raaka-aineita sisältämissä firabelitöissä, lasku raaka-aineista on tullut työntekijän maksettavaksi.

141Lainauksesta on poistettu insinöörien nimet.
Karhulan tehtaat, konepaja ja terävalimo; Työnjohtajien toimintaohjeet, toimintaohjeet,1900-1959,Työ-, järjestys-,työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, 2129, ELKA.

142Kuulustelupöytäkirja N:o 4, Luvattoman firapelityön suorittamisesta, 12.2.1953, kuulustelupöytäkirjat, 1952-1960, 2124, ELKA.

Vaikka firabelitöistä tulikin luvallisia, niin valvontaa ja tarkkailua tarvittiin silti luvattomien firabelitöiden paljastamiseksi, mikä ilmenee muun muassa Karhulan tehtaalla mopoa korjanneen varastoapumiehen tapauksesta. Vartija oli törmännyt tehtaan konepajan kolmannen kerroksessa mopoaan korjaavaan nuoreen mieheen, joka oli kysyttäessä sanonut nimekseen johtaja Ahlström. Vartijan kysyessä lupaa nuori mies oli sanonut, ettei johtaja lupia tarvitse. Vartijan tutkiessa asiaa mopon vakuutusnumeron perusteella selvisi, että nuori mies oli varastoapulainen, joka kuulustelussa sanoi olleensa vapaalla ja matkalla vierailulle, kun mopon ketjut olivat irronneet. Hän oli taluttanut mopon tehtaalle ja pakkasen takia tullut sisään työpaikalleen korjaamaan mopoaan. Kyseinen henkilö lainasi työkalut konepajalta ja korjasi moponsa ja lähti pois. Miehen esimies todisti, että hän oli vapaalla. Tapauksessa selvästi epäiltiin, että varastoapulainen olisi korjannut työajallaan mopoaan, mutta jutun selvittyä varastoapulainen sai varoituksen ainoastaan vartijan harhauttamisesta.[143]

Muistelmissa, jotka koskevat luvallisia firabelitöitä mainitaan yleensä, että tarvikkeista piti maksaa tehtaalle tai muulle omistavalle taholle.

> *--kyllä tota, entisellä OTK:lla oli sama käytäntö, että nää puusepät saivat siellä firabelihommaa. Ei joutunut maksamaan muuta kuin niistä tarvikkeista vain hinnan.*[144]

Yllä mainittu kertoja työskenteli OTK:n Hämeenlinnan tehtaalla 1950-luvun alkupuolella. Tekstikatkelma antaa kuvan puusepistä etuoikeutettuina, sillä nimenomaisesti juuri he saivat tehdä firabelihommia. Puuseppien luvalliset firabelityöt OTK:n Hämeenlinnan tehtaalla ovat ristiriidassa OTK:n Sörnäisten tehdasalueen vartiointiraporttien kanssa. Sörnäisten tehdasalueen valvontaraporttien mukaan Helsingin tehtailla ei saanut tehdä ”omalla ajallaan omista eikä liikkeen tarpeista itselleen eikä muille töitä”, joten voisi olettaa ohjeistuksen ja luontaisetujen olleen samanlaisia myös OTK:n muiden paikkakuntien tuotantolaitosten kohdalla. Firabelia tehtiin kuitenkin luvatta vaikka työn olisi voinut teettää myös omakustannehintaan luvallisesti, ilmenee OTK:n ”Korjaamo I:ssä työntekijäin omien töiden teosta”

143Kuulustelupöytäkirja N:o 168, Tehtaalla mopon korjauksessa tavattua varastoapumies, 23.12.1963, kuulustelupöytäkirjat, 1961-1970, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2125, ELKA.

144TMT 11538:2362, TA.

-valvontaraportista.[145] Tässä tapauksessa firabelitöiden ja muiden luontaisetujen välinen raja on häilyvä. Toisaalta omia firabeleja tekemään kykenemättömät työntekijät pystyivät samaisella Keskusosuusliike OTK:n Helsingin tuotantolaitoksilla sota-ajan lopussa teettämään korjaamoilla ja pajoilla työskentelevillä kollegoillaan erilaisia töitä veloitusta vastaan, mutta työntekijät eivät saaneet tehdä omia töitä ilman protokollan mukaista tilausjärjestystä.[146] Aineistosta voi päätellä, että työntekijän luvanvaraiseksi kokema firabelityö ei aina ollut täysin sama mitä työnantaja sillä tarkoitti.

Luvallisen ja luvattoman rajamailla kulkee myös seuraava haastattelukatkelma.

> *Salaa koetettiin tehdä firaapelityötä, vaikka se ei ollut luvallista. Varsinkin sodan aikana sitä kuitenkin yritettiin. Autoihin tehtiin puukaasuttimia, Jos jotain kuitenkin luvan kanssa tehtiin, piti käytetyistä tarpeista maksaa. Jätepaloja saatiin halvalla.* [147]

Tässä tapauksessa Varkauden konepajalla vuosina 1920-1969 työskennellyt mies kertoo, kuinka firabelitöillä oli kysyntää varsinkin sota-aikaan. Sitaatti kuvaa myös luvattomia firabeleja, sillä hän aloittaa kertomisen luvattomista töistä. Kertoja muistaa kuitenkin, että luvanvaraisissa firabelitöissä käytetyistä aineista piti maksaa. Samalla hän myös kertoo, että hänen työuran lopussa 1960-luvulla firabeleja ei enää sallittu samalla tavalla kuin sota-aikaan ja työjohtajat kävivät ruokatunnillakin tarkistamassa, etteivät työntekijät pääse enää tekemään omia töitään.[148] Samaisella Varkauden tehtaalla luvallisia firabeleja muistelee myös vuonna 1902 syntynyt kertoja:

> *Lisäksi tehdas antoi työläisten valmistaa omalla ajalla ns. "viraapeleja" eli yksityistöitä omaa taloutta varten (kattiloita, kynttilänjalkoja, pannuja yms.)* [149]

Paula Koiviston tekemä haastattelu on koottu sekavasti, eikä aineistosta käy ilmi milloin

145Korjaamo I:ssä työntekijän omien töiden teosta, 20.7.1944, Sörnäisten tehdasalueen vartiointiraportit 1940-1950, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB5, TA.
146Korjaamo I:ssä työntekijän omien töiden teosta, 20.7.1944, Sörnäisten tehdasalueen vartiointiraportit 1940-1950, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB5, TA.
147TYKL/kk/667: Informantti 6.
148 TYKL/kk/667: Informantti 6.
149TYKL/kk/529.

firabeleja tehtiin. Haastateltava kertoo, että tehdas antoi tehdä firabelia, mutta työläisen omalla ajalla. Oma aika on erotettava työajasta eli se on työntekijän vapaa-aikaa, jolloin työntekijän firabelityön tekeminen ei ole työnantajan maksamasta palkkatyöajasta pois. Vaikka katkelma ei kerro, pitikö tarvikkeista maksaa erikseen, se on silti luultavaa muiden muistelmien perusteella. Haastateltava henkilö työskenteli Ahlströmin Varkauden tehtaalla, johon viittaus mielestäni liittyy, vuosina 1920-1961. Haastattelussa kerrotaan myös haastateltavan henkilön kuulemia asioita 1900-luvun ensi vuosikymmeniltä. Joka tapauksessa useiden eri tutkijoiden haastattelemat Ahlströmillä työskennelleet henkilöt muistavat firabelitöiden olleen luvallisia jossain vaiheessa Ahlströmin Varkauden tehtaalla.

Sota-ajan firabelitöiden yleisyyttä ja luvallisuutta tukee Työväen muistitietoimikunnan Risto Reunan tekemä haastattelu.

> *XX: Kuule, kyllähän se oli semmonen, että kyllähän me tehtiin tuol korjauspajalla. Meil oli siel kauhee röykkiö metallia, mitä tehtiin firabelia. Siellä tehtiin kaikki tarvekalut, mitä itteki tarvittiin huushollissaakin nii. Ne tehtiin firaabelina. Tehtiin kaiken maailman votkärryt, saunakiukaat ja kaikki tämmötteet.*
> *RR: Portilla ei pysäytetty, kun näytti että alkaa maitokärryllä viedä.*
> *XX: Juu, ei. Luvankin sai kun kysy. Mutta kyllä tehtiin paljon niin. Sota-aikana silloin muistan kun kesäisin olin siellä hommissa. Firabelilla hankki elintarvikkeet, kun ei oikein saanu niin. Samaten sitten tehtaan työntekijät sai sota-aikana ostaa nauloja tietyn määrän ja ne oli haluttua tavaraa silloin.*[150]

Risto Reunan haastattelema henkilö työskenteli Jokioisten naulatehtaalla II maailmansodan aikaan. Haastateltava teki monenlaista tarvekalua firabelina, eikä portilla pysäytetty ja haastateltava korostaa, että luvankin sai kysymällä. Jokioisten naulatehtaalla tehdyt firabelityöt mainitaan myös yhdessä museoviraston työväenkulttuuriprojektin haastatteluissa, joissa haastateltiin Jokioisten naulatehtaan entisiä työntekijöitä. Museoviraston aineistossa vuonna 1942 naulatehtaalle töihin tullut

150TMT 335:1742, TA.

muistelija kertoo, että

> *--puusepänverstaalla saatiin tuntipalkkaa, mutta tehtaan ajalla tehtiin myös omia töitä.*[151]

Tämän kaltaisissa tapauksissa firabelityöt muistuttavat erittäin paljon muita luontaisetuja. Reunan haastateltava rinnastaakin firabeleista saadun hyödyn vaihdonvälineenä luontaisetuna halvalla ostettaviin nauloihin[152], joita Jokioisten naulatehtaalla työskentelevät saivat ostaa.[153] Sota-aikaan metallituotteet ja niihin lukeutuvat naulat olivat säännöstelyn alaisia ja sen vuoksi erityisen kysyttyä tavaraa. Firabelituotteilla oli siis hyvät markkinat.

Seuraava esimerkkini luvallisista firabelitöistä sijoittuu sotien väliseen aikaan vuoteen 1940, jolloin muistelija oli töissä Helsingissä sijaitsevassa Strömberg Oy:n tehtaalla.

> *--ensimmäiseks kottikärryn pyörän minä tein tuolla Strömberillä. Se oli sellainen muuten sitten omatekonen semmonet puuaisat. --silloin sai tehdä tommoset, sitä sai paljon tehtä siellä omaa hommaa työaikana--.*[154]

Muistelijan mukaan Strömbergillä sai tehdä omaa hommaa työaikana, mutta sodan jälkeen 1950-luvulla hän siirtyi töihin Hetekalle[155], jossa ei omia töitä sallittu samaan tapaan kuin Strömbergillä. Hetekalla työntekijät saivat muistelijan mukaan ostaa sängyn raaka-aineet tehtaalta ja valmistaa itse sängyn iltatyönä. Sängyn jousitukset piti asentaa vasta ostajan kotona, sillä ne olivat muistelijan mukaan "vähän niinku semmoseksi ylellisyystavaraks" tarkoitettu.[156] Toisin kuin sota-aikaan omat työt piti 1950-luvulla tehdä työajan ulkopuolella ja tarvikkeista piti maksaa. Jousitusten hankkiminen sänkyyn piti tehdä salassa, sillä ne luettiin vielä muistelijan mukaan ylellisyystuotteeksi.

Huomionarvoista on, että firabelitöiden kieltäminen tai niiden tekemisen

151KM:K Jokioinen, 1980, Informantti 2.
152Jokioisten naulatehtaalla tehdyissä haastatteluissa on viittauksia luontaisetuihin eli omakustannehintaisiin nauloihin. KM:K Jokioinen, 1980, Informantti 1 ja 2.
153TMT 335:1742, TA.
154TMT 12134 Metalliliiton haastattelusarja, TA.
155Helsingin Teräskaluste Oy, joka muistetaan valmistamiensa sänkyjen perusteella.
156TMT 12134 Metalliliiton haastattelusarja, TA.

hankaloituminen sijoittuu useassa muistelmassa 1950-luvun puolelle. Ajoitus tukee tulkintaa firabelitöistä työnantajan tietoisena palkanlisänä työntekijälle, sillä palkkasäännöstelyä lievennettiin vuonna 1950 kokeilemalla niin sanottua puolivapaiden palkkojen järjestelmää. Palkkasäännöstely palasi voimaan saman vuoden aikana SAK:n painostuksen tuloksena. Lopulta palkkasäännöstely päättyi vuodenvaihteessa 1955-1956, minkä jälkeen työnantajat ovat voineet korottaa tehtaille tärkeiden henkilöiden palkkoja, eikä palkanlisiä ole tarvinnut hoitaa enää luontaisetujen, firabelitöiden tai mustien palkkojen avulla.[157]

Luvallisuus firabelitöiden teossa ei välttämättä tarkoittanut sääntöjen yleisesti sallineen niitä. Eräs Työväen muistitietotoimikunnan haastateltava, joka työskenteli 27 vuotta Säterin tehtaalla muisteli firabelitöitä näin:

> *--muuallahan ei ollu mitään semmosta mahdollisuuttakaan tehdä mitään tämmösiä, ainoastaaan verstas oli semmonen. Mutta se oli aika vapaata mielessä, että miten mä sanoo, että mulla on tommonen ankkuri tuolla, mikä on tehty Säterissä. Se tota verstaan pomo anto lapun, että tää on romutavaraa, se portille annettiin lappu ja vietiin ankkuri ulos. Ja tän mun vain esimerkkinä.*[158]

Haastateltava oli saanut tehtaan verstaan pomolta luvan ottaa firabelina tehdyn ankkurin itselleen. Haastattelussa ei ilmene oliko firabelin tekeminen yleisesti sallittua, mutta haastattelusta ilmenee, että firabeleja tehtiin ja lattiatason pomoilla oli valta kontrolloida niiden tekemisiä, kuten Karhulan tehtaillakin, joiden käytäntöjä kuvasin luvun alussa. Samainen haastateltava muistaa myös, että omalla ajalla sai tehdä firabelia.

> *--kyllähän se tota niinku firaabelina mm. tossa puusepänverstaassa tossa niin, niin me omalla ajalla saatiin tehrä. Mulla on tuolla toi pirttikalusto, joka on 40 vuotta vanha, niin se on siellä tehty.*[159]

157Mansner 1992, 200-201.
158TMT 2730 Kemian työntekijäin haastattelut, TA.
159TMT 2730 Kemian työntekijäin haastattelut, TA.

3.4 Luvattomat firabelityöt

Luvattomat firabelityöt voidaan käsittää kahdella eri tavalla, joissa ratkaisevaa on työnantajan suhtautuminen firabelitöihin yleensä. Firabelityöt voivat olla luvattomia niin, ettei työnantaja salli niiden tekemistä missään tapauksessa, tai vaihtoehtoisesti ne voivat olla työnantajan luvanvaraisia, mutta työntekijä tekee niitä silti luvatta, koska ei syystä tai toisesta ole saanut tai edes kysynyt lupaa niiden tekemiselle. Käyttämästäni aineistosta ei aina käy ilmi työnantajan kanta firabelitöihin, mutta pyrin tulkitsemaan ja tuomaan esiin myös piilotetut asenteet aineistostani. Luvattomista firabelitöistä kertovat muistelmat ovat laajempia kuin aikaisemmin käsittelemäni tulkinnanvaraisista ja luvallisista firabelitöistä kertovat muistelmat.

Luvattomia firabelitöitä käsittelevät muistelmat korostavat koko aineistosta eniten firabelitöiden yhteisöllistä puolta. Kielletty hedelmä näkyy myös muistelmien kuvailun runsautena verrattuna muihin muistelmiin ja haastatteluihin. Luvattomuus juontaa juurensa työnantajien pyrkimykseen kontrolloida työntekijöiden käyttäytymistä työpaikalla työtehon maksimoimiseksi. Kari Teräs esittää väitöskirjassaan taulukon 14 turkulaisen tehtaan työsäännöistä vuosilta 1884–1908, joista seitsemässä oli kyseisenä aikana oman työn tekeminen kiellettyä.[160] Voi olettaa, että omia töitä on myös tehty, koska ne on erikseen pitänyt kieltää. Teräksen mukaan työntekijöille kehittyi oma koodisto työnantajien säätelyä vastaan, ja jo ammatti- ja työkollektiiviin sosiaalistuminen vaati teollisen kurin halveksumista ja väistämistä.[161]

Työelämän ”vilppikeinoja” tutkineen sosiologin Gerald Marsin mukaan työläisten ”vilpillisyys” oli yksilöllistä tai kollektiivisesti järjestettyä. Kollektiiviset muodot olivat vakiintuneemmat ja vaikuttivat myös työyhteisön sisäisen dynamiikan muodostumiseen.[162] Tutkimassani muistitietoaineistossa firabelitöiden kollektiiviset muodot tulevat hyvin esiin työntekijöiden yhteispelinä työnjohtajaa vastaan. Seuraava muistelma kuvaa työntekijöiden kollektiivista toimintaa firabelitöitä tehtäessä.

> *Virapelihitsauksen ollessa kyseessä varmistettiin ettei yllätystä päässyt tapahtumaan. Toinen tai joku yläkerran mies piti vahtia*

160 Teräs 2001, 85.
161 Teräs 2001, 52.
162 Mars 1994, 17-20, 103-107.

työnjohtajan yläkertaan tulosta, jolloin kerettii luottamusmieheltä ostamaan hänen myymään limonaadia eikä virapeli joutunut nähtäväksi.[163]

Turun metallityöpaikkoja koskeva muistelma 1940-1950 –luvuilta kertoo hitsaajien yhteispelistä, ettei työnjohtaja pääse yllättämään oman työn ääreltä. Toinen työntekijä pitää vahtia sillä aika kun toinen hitsaa firabeliaan. Työnantajien oli pakko reagoida työntekijöiden omapäisyyteen ja työnantajien luonnollinen reaktio oli tehostaa lattiatason kontrollia. Lattiatason tehokkuudesta ja järjestyksestä vastasivat puolestaan työnjohtajat.[164] Vaikuttaa siltä, että järjestyksen tehostaminen johti myös työntekijät kekseliäämpiin suorituksiin sääntöjen kiertämiseksi. Edellä mainittu muistelija esittelee vaihtoehtoisia piilopaikkoja keskeneräisille firabelitöille ja kertoo kuinka firabelit saatiin tuotua pois järjestyksen alta tehdasalueelta.

Poiskuljetuskin tapahtui turvallisemmin meriteitse, kaveri vei kelkkansa kotiin soutaen.[165]

Luvattomien firabelien tekemisen lisäksi jännitystä työntekijälle tuotti myös valmiin firabelityön "salakuljettaminen" kotiin. Firabelityön kotiin kuljettaminen on vaatinut kekseliäisyyttä siinä missä niiden tekeminen. Käyttämäni muistitiedon perusteella voi todeta, että firabelityöt ovat tuoneet jännitystä ja vaihtelua kertojien työpäivien rutiineihin. Kuten seuraavassa tapauksessa, jossa Tampellan tehtaalla 1940-1950 -luvuilla työskennellyt metallityöläinen kertoo työläisten epäsuosiossa olleesta porttivahdista, jonka huijaaminen oli kertomuksen perusteella työläisten suosiossa.

Kerran eräs kaveri keksi hyvän tempun. Hän oli valmistanut pojalleen polkuauton ja hän oli miettinyt keinoa, millä sen saisi portista ulos. Kun auto oli valmis, hän tavoitti pihalta alueella asuvan perheen pikkupojan ja kehotti tätä kokeilemaan lelua. Poika oli innoissaan ja rullasi autolla ulos portista, jolloin Rauhala

163 TMT 247:1103/10, TA.

164 Teräs 2001, 108.

165 TMT 247:1103/10, TA.

teki kunniaa vetämällä käden virkalakin lippaan. Auton omistaja neuvoi poikaa ajamaan edelleen lankkuaidan nurkan taa, jossa hän nosti pojan autosta ja vei auton kotiaan.[166]

Kertoja korostaa kaverin kekseliäisyyttä ja samalla luo kuvan kuinka portinvartija Rauhala oikein tekee kunniaa firabelityön salakuljetukselle. Kertomuksessa ei ole pääosassa firabelityöt vaan työläisten kannalta epämiellyttäväksi koetun portinvartijan huijaaminen. Työläisten omapäisyys on kohdistunut epämiellyttävään portinvartijaan samaan tapaan kuin rakennuksilla työläiset veivät omapäisesti ”pussipuita” mestarin selän takana ja tekivät muuta pientä vilppiä.[167] Sama muistelija kertoo kuinka vanhemmat työkaverit kertoivat,

heti alkupäivinä, että porttivahti Rauhala oli tiukka mies ja siksi häntä yleisesti nimitettiin ”Sotalaksi”. Metallisulun aikaan tämä ”Sotala”, oli puhuskellut vahtipaikallaan: ”Saa nähdä, kummat voittaa, työläiset vai me”.[168]

Kertojan tarina on juttu, jonka hän väittää kuulleensa vanhemmilta työkavereiltaan, sillä kertoja itse oli vasta 13-vuotias metallin sulun aikaan.[169] Tosiasiassa kyseinen anekdootti on osa metallimiesten folklorea, sillä kyseinen tarina on esitetty myös vähän muunneltuna Metallityöväen Liiton jäsenlehden Ahjon lakkovitsikilpailussa vuoden 1971 lakon aikana.[170] Joka tapauksessa ”Sotalasta” kerrottu koominen kertomus korostaa jakautumista meihin ja niihin toisiin, jotka kertoja on kääntänyt työläisiksi kertomalla anekdootin ”Sotalan” näkökulmasta. Muistelman kertoja kuului itse työläisten ryhmään, ja pyrki myös korostamaan anekdootin perusteella, että portinvartija ei missään nimessä voinut kuulua samaan ryhmään työläisten kanssa, sillä konfliktin sattuessa (metallin sulku) portinvartija piti vastustajien puolta. Asioiden koomista puolta korostamalla on helpompi käsitellä vaikeitakin asioita, ja kenties karkottaa myös omaa

166 KM:K Me/19 Rantanen Paavo, s.1914.

167 Teräs 2001, 77.

168 KM:K Me/19 Rantanen Paavo, s.1914.

169 Metalliteollisuuden suuri sulku oli vuonna 1927, jolloin metalliteollisuuden työnantajajärjestö järjesti työsulun lopettaakseen Crichton-Vulcan Oy:lla olleen lakon. Koivisto 1963, 397-401.

170 Ahjon lakkovitsikilpailun vitsit 1971, Työväen Muistitietotoimikunnan luetteloimatonta aineistoa, TA.

syyllisyyden tunnetta.[171] Merkille pantavaa on, että työläisten vasta- ja kiistapuolena esiintyvät muistelmissa useimmiten jokapäiväisissä kanssakäymisissä tutut työnjohtajat tai vartijat etäisempien työnantajien ja omistajien sijaan. Kari Teräksen mukaan "voi sanoa, että työntekijät suhtautuivat työnjohtajiin epäilevämmin ja jopa vihamielisemmin kuin etäällä pysytelleisiin tehtaiden omistajiin--." Kyseisellä suhtautumistavalla on vanhat perinteet, joiden mukaan kansan ja "oikeamielisen" hallitsijan välissä ovat "väärämieliset" herrat, joiden toimista rahvas joutuu kärsimään. [172]

Teräksen väitöskirjassa kuvataan työntekijöiden tarvetta saada ”työpäivän sisällä omaa ”sosiaalista aikaa”, joka ei ollut työnjohdon kontrollissa.”[173] Luvattomat firabelityöt ovat oiva esimerkki työntekijöiden omapäisyydestä työnantajan tiukalle kurivaatimukselle. Tehdaskurin kollektiivisella halventamisella työntekijät nostivat keskinäistä yhteishenkeään työnantajaa vastaan. Firabelityön ollessa kyseessä työntekijät ottivat oman ajan lisäksi myös osansa työn hedelmistä. Omien taukojen ottaminen muistutti tietynlaista peliä, jolla huijattiin valvovaa mestaria ja viihdytettiin työtovereita.[174] Luvattomien firabelien tekeminen vaikuttaa samankaltaiselta toiminnalta kuin Teräksen kuvaama työajan omapäinen säätely työntekijöiden toimesta. Firabelien tekeminen on myös vahvistanut työläisten keskinäistä yhteisöllisyyttä ja me-henkeä luomalla yhteisen salaisuuden ja vastapoolin, joka pyrkii pääsemään selville työläisten saloista.

Sodanjälkeisinä vuosina Helsingin aseman konepajalla työskennellyt mies muisteli kuinka konepajan valimolla työläiset pyrkivät hiljaisina hetkinä valamaan rautapatoja ja lettupannuja. Firabelit pyrittiin tekemään salassa, mutta

> *pomot pitivät tilannetta silmällä ja rikkoivatkin kaavaushiekkoja, havaitessaan noita pannuja. Onnistuin minäkin sentään tekemään rautapadan. Muistan siitä lähes aina vieraille kotona mainita. Lettupannu jäi tekemättä yrityksistäni huolimatta. Milloin valu jäi vajaaksi, lettupannu vaati vikkelää rautaa ja sitä tuli vain ajoittain, eikä sitä sitä aina osannut vahtia, milloin taas pomo rikkoi laskun.*[175]

171 Vrt. Teräs 2001, 77.
172Teräs 2011, 110-111. Lainaus sivulta 110.
173Teräs 2001, 91.
174Teräs 2001, 54-55, 87-91, 97
175TMT 302: 1274, TA.

Konepajan työntekijälle itsetehty pata on ylpeyden aihe, josta on kerrottu vieraillekin. Työntekijän firabeli on ehkä nostanut tekijänsä statusta vertaistensa joukossa, tai ainakin edellä mainittu kertoja koki sen vieraille kertomisen arvoiseksi asiaksi. Kuten esittelemästäni muistitietoaineistosta käy ilmi läheskään aina työntekijät eivät muistaneet tai viitsineet kysyä lupaa firabelitöilleen vaan tekivät niitä mieluummin salaa.

A. Ahlströmin Karhulan tehtaiden kuulustelupöytäkirjoista löytyy kolme tapausta, jotka tulkitsen luvattomiksi firabelitöiksi. Ensimmäisen tapaus koskee kahta työntekijää, jotka yrittivät saada firabelitöitään kotiinsa tehtaalta vuonna 1947. Kumpaakin yritystä käsiteltiin näpistyksenä. Ensimmäinen kiinni jääneistä oli puuseppä, joka tapauksesta tehdyn muistion mukaan yritti näpistää tehtaan tarpeista valmistamaansa vaatenaulakkoa, ja toinen kiinni jääneistä oli puolestaan kirvesmies, joka oli valmistanut itselleen työmaalla ikkunan kehyslistoja. Tapauksista ei jostain syystä kirjoitettu normaalia kuulustelupöytäkirjaa, vaan ainoastaan päivätty muistio. Muistiosta ei käy ilmi työntekijöiden saamat rangaistukset, mutta uskoisin heidän selvinneen pelkällä varoituksella, sillä rikkomukset olivat niin pienet ja teot tehtiin omaan tarpeeseen.[176] Puusepän ja kirvesmiehen tapausten jälkeen samana vuonna 1947 neljä Karhulan tehtaiden työläistä jäivät kiinni veneensä korjaustarvikkeiden varastamisesta ja veneen korjaamisesta tehtaan rannalla. Vartijan kuulustelupöytäkirjasta käy ilmi, että Karhulan tehtailla työskennelleet uittotyömies, maalarioppilas ja kaksi sekatyömiestä olivat näpistäneet tehtaan alueelta lankkuja, lautoja, etulukon salparautoja, saranoita, nauloja, maalia ja tervaa. Kun vartija löysi veneen, siihen oli jo rakennettu hytti tehtaan materiaaleista ja veneen yläosa oli maalattu ja alaosa tervattu tehtaan maaleilla ja tervalla. Asianomistajana jutussa oli tehtaan rakennusosaston diplomi-insinööri, joka vaati syytetyille varoitukset ja korvaukset rakennusmateriaaleista, muuten asia voitiin "jättää silleen [jos] juttuun syyllistyneet miehet eivät myöhemmin syyllisty anastusrikokseen."[177] Vaikka miehiä ei syytetty suoraan luvattoman firabelin tekemisestä, tulkitsen tapauksen luvattomaksi firabelityöksi silti, sillä ainakin tarvikkeet on hankittu työajalla ja venettä korjattiin

176Karhulan tehtaitten järjestysmiehen kirjoittama muistio, 8.5.1947, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

177Hakasulut tekijän. Poliisitutkintapöytäkirja N:o 42, 29.8.1947, kuulustelupöytäkirjat 1944-1951, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2123, ELKA.

tehtaan alueen sisäpuolella. Sääntöjen mukaan tehtaan alueella ei olisi saanut tehdä omia töitä ilman lupaa, mikä puolestaan vahvistaa sen, että kyseiset miehet tekivät veneen korjaukset ja hytin firabelityönä, vaikka välttämättä kyseessä ei ollutkaan työajalla tehty työ. Viimeisenä esittelemäni tapaus koskee nimenomaisesti luvattoman firabelityön tekemisestä syytettyä sorvaajaa.

Sorvaajan tapaus on vuodelta 1953, ja tapauksen kuulustelupöytäkirja viittaa siihen, että kyseinen sorvaaja olisi joutunut työnjohtajansa silmätikuksi. Sorvaajan oli huomattu tekevän usein luvatonta firabelityötä. Erään kerran vuorotyönjohtaja oli huomannut sorvaajan noutaneen hänelle kuulumattomia raaka-aineita, joita sorvaaja oli väittänyt tarvitsevansa työssään. Vuorotyönjohtaja oli ottanut tarpeettomat raaka-aineet pois sorvaajalta ja ilmoittanut asiasta omalle esimiehelleen. Seuraavana päivänä sorvaaja oli pyytänyt insinööriltä lupaa korjata firabelityönä veljensä omistama laakeripesä, ja luvasta vastaava insinööri oli ottanut luvan harkittavakseen, koska firabeli ei koskenut sorvaajan omaisuutta vaan hänen veljensä omaisuutta. Samaisesta tutkinnassa käy ilmi, että sorvaaja oli tehnyt jo yhden luvattoman firabelityön päivää ennen kuin hän pyysi lupaa insinööriltä veljensä laakeripesän korjaukseen eli samana päivänä kuin vuorotyönjohtaja oli ottanut sorvaajalta hänelle kuulumattomat raaka-aineet pois. Pöytäkirjasta selviää myös, että korjausta vaatinut laakeripesä oli niin pahasti kulunut, että se olisi täytynyt valmistaa kokonaan uudelleen. Kun insinööri oli kysynyt mistä sorvaaja "saisi näinkin suuren raaka-ainekappaleen, oli (sorvaaja) vastannut, että onhan Karhulassa ainetta."[178] Sorvaaja ei loppujen lopuksi saanut lupaa firabelityölleen. Tapaus vahvistaa käsitystä, että firabelitöihin ei läheskään aina pyydetty lupaa, sillä firabelina tehtiin pientä korjaustyötä vaativampia asioita kuten edellä mainitussa tapauksessa esitin. Kyseinen sorvaaja myönsi kuulustelussa tehneensä kerran aiemmin luvattomia firabelitöitä vaihtaessaan pyöräänsä apumoottorin ketjupyörän laakeriholkin. Kyseenomainen asia merkittiin selvitetyksi ja siirrettiin toimenpidettä varten konepajan johtajalle, mutta johtajan määrittämä rangaistus ei valitettavasti ilmene kuulustelupöytäkirjasta.[179]

178 Kuulustelupöytäkirja N:o 4, Luvattoman firapelityön suorittamisesta, 12.2.1953, kuulustelupöytäkirjat 1952-1960, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2124, ELKA.

179Kuulustelupöytäkirja N:o 4, Luvattoman firapelityön suorittamisesta, 12.2.1953, kuulustelupöytäkirjat 1952-1960, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2124, ELKA.

3.5 Epätasa-arvoinen suhtautuminen työntekijöiden firabelitöihin

Joillakin kertojilla esiintyy myös molemmat vaihtoehdot, luvalliset ja luvattomat, muistelmissaan. Firabelitöiden luvanvaraisuus vaihtelee eri kertojien mukaan. Seuraavien kertojien tapauksissa esimiesten suhtautuminen firabeleihin on vaihdellut työpaikan sisällä eri ammatinharjoittajien kesken. Toisille sallittu on ollut toisille kiellettyä. Ahlströmiläisten elämäkertakirjoituskilpailuun osallistunut kirjoittaja oli tehnyt 30-vuotisen työuran Iittalan lasitehtaassa sotien jälkeisessä Suomessa.

> *Alkuvuosikymmeninä on Iittalassa ollut tapana, että puhaltajat ja muut mestarit, jotka ruotsista ovat tulleet. Saivat taloudessa käytettävät lasit vapaasti tehtaalta. Ehtona lie ollut, että spintin eli sirpaleet tuotiin takaisin tehtaalle. Jouluksi saivat hiojat valmistaa itselleen joululahjan. Sama lienee ollut tapana puhaltimon mestareilla. Tätä perua oli vielä jälellä tullessani taloon. Vaikka sen valmistus koitettiin tehdä salassa.*[180]

Muistelman kirjoittaja aloitti työuransa 1945, ja kohosi lopulta työnjohtajaksi asti. Kyseisessä tehtaassa korkeammassa asemassa olleet puhaltajat ja mestarit saivat tehdä firabelitöitä myös omaan tarpeeseensa. Toisaalta Virpi Salmen laudaturtyössä kerrotaan jokaisella neljällä[181] Suomen lasitehtaalla voimassa olleista järjestyssäännöistä vuodelta 1911, ja sääntöjen mukaan ”kaikilla tehtailla oli yksityisten, ns. 'firapeli-työn' tekeminen kiellettyä.”[182] Eli sääntöjen perusteella firabelityöt olivat ainakin 1900-luvun toisella kymmenluvulla yksiselitteisesti kiellettyjä, mutta sääntöjä on voitu tulkita tapauskohtaisesti.

Samainen, sotien jälkeen työnsä Iiittalalla aloittanut, henkilö pohtii myös toimihenkilöiden osanneen pitää puolensa luontaisetujen saannissa, jolloin ”jälelle jäävät pienipalkkaiset apulaiset ja muu henkilökunta.”[183] Pienipalkkaisten ja muiden etuoikeudettomien henkilökunnan jäsenten ottaessa sen minkä kokivat oikeudekseen oli

---

180SKS KRA, Ahlström 2:262-301. 1992.

181 Kalliokosken, Karhulan, Rokkalan ja Viialan tehtailla.

182 Nurmi 1968, 34.

183 Ibid.

tehtaan johdon puututtava peliin.

> *Tämä omin lupinsa vienti sai lopulta niin suuren laajuuden, että siihen oli johdon puututtava. Ilmiantojen perusteella poliisit suorittivat kuulusteluja. Muutamia voitiin tuomita oikein käräjillä. Tästä seurasi, että aika-ajoittain poliisit suorittivat portilla kassien tarkastuksia.*[184]

Edellinen lainaus muistuttaa Iittalan lasitehtaan varkauksista, joita käsittelin aiemmin työpaikoilta varastamisia käsittelevässä luvussa. Entinen työnjohtaja näki epäoikeudenmukaisena pienipalkkaisten kohtalon. ”Alempiin” työntekijöihin suhtauduttiin holhoavammin, eikä heillä ollut samanlaisia oikeuksia kuin ylemmillä ammattilaisilla. Ratsiat kohdistuivat pienpalkkaisiin, jotka saivat näkyvän tuomion.[185] Luontaisetuja jaettiin kuten palkkaakin, toisille enemmän kuin toisille.

Työnjohtajien firabelit onnistuivat helpommin, koska he olivat johtavassa asemassa työntekijöihin. Toisaalta johtotason tehdessä tai teettäessä firabeleja, saivat myös työntekijät ainakin moraalisen oikeutuksen omille töilleen.

> *Työnjohtajatkin teettivät firapeliä, pääasiassa pientä korjaamista ja siksi varmaan katselivat muidenkin firapeliä läpi sormien, kun kaikki työt tulivat ajallaan ja kunnolla hoidettua. Tunnetusti nuuka konttorinpäällikkökin toi sorvarille tehtäväksi, messinkisen jalan, rikkimenneen tilalle, lasimaljakkoon, kun uusi maljakko maksaa niin paljon. Sorvari teki kauniin jalan, mutta ei pilannut konttoripäällikön iloa, että olisi sanonut kuinka paljon oli mennyt hukkaan kalliista aihiosta leveän jalan sorvaamisessa.*[186]

Turun metallityöpaikkoja kuvaava kertoja kuvaa kuinka firabeleista saadut edut saivat työnjohtajat katsomaan läpi sormien työntekijöiden omia töitä. Sorvari säästää

184SKS KRA, Ahlström 2:262-301. 1992.

185SKS KRA, Ahlström 2:262-301. 1992.

186 TMT 247:1103/10, TA.

konttoripäällikköä omatunnon tuskilta, kun ei kerro kuinka kallis konttoripäällikön teettämä työ lopulta on. Edellä kuvatussa tapauksessa työntekijät saivat tuen toiminnalleen ottamalla työnjohtajat ja toimihenkilöt saamiensa etujen piiriin.

Työnjohtajan tekemä firabelityö tulee esille myös metallityöläismuistelmassa, jonka tapahtumat sijoittuvat talvisodan aikaan. Kirjoittaja oli aloittanut 13-vuotiaana oppilaana konepajalla ja kenties kokemattomuudestaan johtuen joutui jäämään vappuna esimiehensä kanssa töihin muiden työläisten juhliessa.

> *Vapuksi aikoivat kaikki jäädä kotiinsa. Kysyin pomoltamme Holmströmiltä, ollaanko vappuna pois töistä.*
> *-Sehän on työläisten juhla, me tulemme töihin hän vastasi,*
> *Aamulla ei tullut töihin muita kuin minä ja pomo. Se alkoi hitsata kaasulla levyjä yhteen. Minä pitelin rautoja pystyssä ja pomo hoiteli pilliä: jonkilainen laatikko levyistä syntyi. Saattoi olla pomon oma homma, virapeli, kun sitä ei näkynyt verstaalla seuraavana päivänä. Kukaan ei ollut minulle vihainen, mutta pomoa ne haukkuivat salaa runkkariksi.*[187]

Muistelmassa kertoja esiintyy naiivina, mikä on sinänsä ymmärrettävää, sillä muistelman mukaan hän oli vasta 13-vuotias tapauksen aikaan. Työnjohtaja huijaa lapsellisen apupojan töihin vappuna, jolloin muut työläiset ovat juhlimassa. Kaiken huipuksi työnjohtaja tekee vappuna apupojan avustuksella firabelitöitä. Kertojan työtoverit eivät sulattaneet moista käytöstä. Uskoisin työläisten vihan työnjohtajaa kohtaan johtuvan tässä tapauksessa enemmänkin siitä, että työnjohtaja huijasi apupojan töihin työläisten vapaa- ja juhlapäivänä vappuna, eikä siitä, että hän teki apupojan avustuksella firabelia.

187KMK:K Me/34

4. Muistitiedon vaikeneminen

Mutta niiskus tiedät, ni kuinka monta asiaa me ihmiset tässä yhteiskunnassa pilataan ja omaa etuisuuksia, ni niin kävi täälläkin. Ne rupes tekemään niitä mööpeleitä, kato myyntiin! Ja kun sitte tehtaan toimitusjohtaja tuli jotain kattomaan ja tehtiin saavitarhaan issoo kuormaa, ni viltin alla oli pöytiä ja lipastoja, kato ni. Se loppui sitte laakista. Tää on nyt toisten kertomaa, mutta varmasti se pitää paikkansa. Mun aikana sitä ei ennää sit saanu tehdä, et se loppui sitte laakista. Tämä vaan kuvaa sen, et jos me jotain saadaan etuisuuksia, niin ainahan sen täytyy jonkun pilata.[188]

Hämeenlinnan OTK:n omistamalla huonekalutehtaalla 1950-luvulla työskennellyt henkilö tulkitsi firabelitöiden päättymisen johtuvan joidenkin työntekijöiden, jotka menivät ääritekoihin, ahneudesta. Työntekijät olivat alkaneet tehdä firabelitöitä myyntiin suuressa mitassa. Tehtaan toimitusjohtaja oli löytänyt omien töiden kuorman ja siihen oli loppunut omien töiden tekeminen kyseisellä tehtaalla. Tapahtuma oli tapahtunut ennen muistelijan siirtymistä OTK:lle töihin vuonna 1954 ja muistelija oli kuullut siitä työtovereiltaan. Ennen tapahtumaa kyseisellä tehtaalla puusepät saivat tehdä firabelia kertojan mukaan.[189] Edellinen muistelija tulkitsee firabelityöt työnantajan suopeudenosoitukseksi työntekijälle. Työntekijä puolestaan otti kaiken irti liian kiltistä työnantajasta. Muistelmalla on pessimistinen ja moralistinen sävy, siitä kuinka ihmiset pilaavat yhteiskunnassa kaiken.

Firabelitöiden tekemisen laajentuminen ja yleistyminen johti niiden täydelliseen lopettamiseen myös Iittalan tehtaalla työskennelleen ja työnjohtajaksi kohonneen henkilön muisteluissa.[190] Kaikissa tapauksissa työnantajat eivät suostuneet etujen laajentamiseen suuremmalle joukolle, jolloin työläiset ottivat luvatta sen mitä oikeudekseen kokivat. Etujen demokratisoituminen johti etujen purkamiseen. Etujen saaminen johti myös ylilyönteihin, kuten kävi esimerkiksi Koverharin terästehtaalla

188TMT 11538:2362, TA.
189TMT 11538:2362, TA; Kts. myös Hämeenlinnan OTK:n firabelitöistä aikaisempi kappale 3.3 Luvalliset firabelityöt.
190SKS KRA, Ahlström 2:262-301. 1992.

Hangossa, missä oli ”täydellinen auto ja ajoneuvokorjaamo, missä trukit ja autot huolletaan ja korjataan.”[191] Korjaamolla tehtaan työntekijät saivat iltaisin ja viikonloppuisin huoltaa omia autojaan vielä 1970-luvun alussakin, ja

> *(h)omma pelasi hyvin, kunnes kaverit alkoivat varastaa avaimia ja meisseleitä, täyttivät pensatankit tehtaan mittareista jne. Homma lopetettiin, näin ehkä pienikin porukka pilasi hyvän asian. Joku on sanonut: ”ei työmiehen ainoa vihollinen ole suurkapitalisti, se on joskus toinen työmies.”*[192]

Kyseinen muistelija toistaa pessimististä ja moralistista eetosta, kuinka työmiehen oikeuksia ei uhkaa ainoastaan kapitalistit vaan myös toiset työmiehet, jotka ajavat vain omaa etuansa joka tilanteessa. Mielenkiintoista edellisessä muistelmassa on, että se on kaikista myöhäisimpään aikaan sijoittuva firabelitöistä kertova lähde. Muut käyttämäni muistitietolähteet sijoittuvat myöhäisimmillään 1950-luvulle. Muistitietoaineiston ajallisen kattavuuden perusteella voidaan olettaa, että firabelitöihin ei saanut enää 1960-luvulla yhtä helposti lupaa, kuin vuosikymmentä aikaisemmin 1950-luvulla. Luvallisten firabelitöiden vähentyessä voisi myös olettaa luvattomien vähenevän, sillä valvonta tehostui toisen maailmansodan jälkeen huomattavasti. Valvonnan raporttien perusteella näpistämiset ja varkaudet vähenivät jo 1950-luvun alusta lähtien. Toisaalta ainakin Karhulan tehtailla tehtiin firabelitöitä vielä 1960-luvulla, kuten aikaisemmin ilmeni luvattoman firabelityön tapauksesta.[193]

Firabelityöt ovat siirtyneet marginaaliin 1900-luvun puolivälissä, mutta kuulemani perusteella ne eivät ole kadonneet kokonaan. Nykyään firabelityöt tulkitaan yksiselitteisesti harmaan talouden piiriin, mutta se ei tarkoita sitä, ettei niitä silti tehtäisi. Tutkielmaa tehdessäni luin eräänä aamuna Helsingin Sanomista pienen uutisen, joka mielenkiintoisella tavalla sivusi tutkielmani aihetta. Uutisessa kerrottiin vantaalaisen työttömien työpajan työntekijöiden hyödyntäneen pajalaisten työpanosta omaksi edukseen. Uutisen mukaan:

191TMT 319:1576/6, TA.
192TMT 319:1576/6, TA.
193Kuulustelupöytäkirja N:o 4, Luvattoman firapelityön suorittamisesta, kuulustelupöytäkirjat 1952-1960, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2124, ELKA.

Epäillään, että on teetetty pajalaisilla palveluita tai tavaroita ilman, että niistä olisi maksettu.--Epäilyt heräsivät, kun pajan vakituinen päällikkö jäi virkavapaalle"ja sijainen alkoi ihmetellä käytäntöjä ääneen". Vakituinen päällikkö ei ole irtisanoutuneiden joukossa.[194]

Tutkimusta tehdessäni olen kuullut useammankin teollisuuden parissa työskentelevän kertovan, että luvattomia firabelitöitä tehdään vielä tänä päivänäkin, mutta pienemmässä mittakaavassa niin töiden koon kuin myös määrän suhteen. Jatkotutkimuksen tehtävänä onkin selvittää 1900-luvun loppupuoliskolla tapahtuneita firabelitöitä. Minkälaisia muutoksia työntekijöiden ja työnantajien suhtautumisessa firabelitöihin on tapahtunut? Näkyikö firabelitöiden kieltäminen ja vähentyminen työntekijöiden palkoissa?

194HS: Työpajan Väkeä epäillään väärinkäytöksistä, 23.08.2013.

5. Johtopäätökset

Firabelitöiden historia juontaa juurensa kartanotalouteen, missä kartanonomistaja piti huolta alaistensa toimeentulosta. Firabelityöt kuuluivat osana paternaaliseen vaihtojärjestelmään, jossa tehdastyöläinen sai osan palkastaan hyödykkeinä. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä Suomessa siirryttiin yhä enemmän kohti palkkataloutta ja teollisuus monipuolistui ja koneellistui aikaisempaan käsiteollisuuteen verrattuna.

Maailmantalouden muutokset vaikuttivat myös Suomeen. Vuonna 1929 tapahtuneen New Yorkin suuren pörssiromahduksen vaikutukset vetivät Suomen talouden mukanaan lamaan, jonka seurauksena useat ihmiset menettivät työpaikkansa. Työpaikkansa säilyttäneet työläiset joutuivat tinkimään palkoistaan. Lama pakotti ihmiset turvautumaan vaihtoehtoisiin selviytymiskeinoihin, joihin kuuluivat vanhat luontaisedut ja firabelityöt. Firabelitöillä työntekijät pystyivät tuottamaan itselleen käyttökelpoisia hyödykkeitä, joilla oli myös merkittävää vaihtoarvoa. Firabelitöinä tehtiin yleensä erilaisia kotitaloustavararoita tai koriste-esineitä. Firabeleja tehtiin yleisesti vain omaan käyttöön, mutta joissain tapauksissa niitä on tehty sarjatuotantona kaikille tehtaan työläisille.

Firabelityötä tehtiin aineistoni perusteella eniten metallityöläisten keskuudessa. Metallityöläisten tekemien firabelitöiden paljous selittynee yksinkertaisesti sillä, että metallista ammatti-ihminen pystyy helpoiten jalostamaan itselleen tarpeellisia asioita. Metallityöläisten perässä tulee puusepät, lasinpuhaltajat ja sähkömiehet. Metallitöiden kärkipaikkaa firabelitöiden määrässä selittää myös niiden tekemiseen tarvittavien työkalujen ja -tilojen erikoisuus verrattuna vaikka puutöiden tekemiseen. Puutöihin tarvittavia työkaluja löytyi vanhastaan useammasta kodista toisin kuin metallin työstämiseen tarvittavia työkaluja. Firabelitöitä tehtiin muistitietoaineistojen mukaan 1900-luvun ensimmäisen 50 vuoden ajan, mutta niiden tekeminen jatkui myös 1900-luvun toiselle puoliskollekin. Lähteet vaikenevat niistä 1970-luvun jälkeen, mikä saattaa johtua myös muistitietokeruisiin osallistuvien henkilöiden ikäjakaumasta.

Omien töiden historia jakautuu työnantajan näkökulmasta kahteen haaraan. Ensimmäisessä niiden tekeminen on kiellettyä ja työntekijät rikkovat työnantajan asettamia sääntöjä tehdessään omia firabeleja. Toisessa haarassa omien töiden tekeminen on sallittua työnantajan luvalla. Firabelityöt eivät kuitenkaan ole olleet täysin

sallittuja, sillä niihin on aina tarvittu työnantajan lupa. Työnantajan selkeästä ohjeistuksesta riippumatta firabelitöiden tekemisen todellisuus on ollut huomattavasti monimutkaisempi. Paikalliset lupakäytännöt ovat vaihdelleet huomattavasti, minkä lisäksi työntekijät ovat tulkinneet sääntöjä omien etujensa näkökulmasta. Työnantajan ja työntekijän välissä on myös työntekijöitä valvova ja töitä suunnitteleva työntekijäryhmä, joka on luettavissa korkeampi arvoisiksi työntekijöiksi tai toimihenkilöiksi. Korkeampi arvoiset työntekijät ovat tulkinneet työnantajan ohjeita omalla tavallaan ja jakaneet sekä virallisia että epävirallisia lupia firabelitöiden tekoon. Rajanveto luontaisedun, firabelityön ja varastamisen välillä on ajoittain hankalaa. Luontaisedut kuuluivat olennaisesti 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen työläisten elämään. Firabelitöiden tapaan luontaiseduistakaan ei useimmiten sovittu kirjallisesti vaan ne olivat työmaa- tai paikkakohtaisia tapoja, joihin mestarien ja muiden lattiatason valvojien asenteet vaikuttivat. Ristiriitoja syntyi erilaisten työkulttuurien välillä. Tulkitsen firabelityöt luontaisetujen kaltaiseksi lisäansioksi, ja mielestäni firabelitöiden tekeminen lähti uudelleen kukoistamaan sotien aikana ja varsinkin heti niiden jälkeisenä aikana vuodesta 1945 eteenpäin. Saman aikaisesti jatkosodan aikaan useat tehtaat elvyttivät lähes unohtuneet luontaisedut, kuten työläisten omat perunamaat ja muut vastaavat. Sota-aika näkyi myös luvattomien etujen, kuten näpistämisten, määrän kasvuna.

Periaatteessa luvattomat firabelityöt voidaan useimmiten tulkita varastamisena, sillä työntekijä käyttää niissä työnantajan omaisuutta luvatta. Työntekijät eivät silti ole kokeneet varastavansa, sillä heidän mielestään heillä on ollut tietynlainen nautintaoikeus työnantajan tarvikkeisiin ja materiaaleihin. Työnantajan tai muiden työntekijöiden työvälineiden luvaton ottaminen oli työntekijöiden keskuudessa selkeästi kiellettyä ja se koettiin moraalisesti tuomittavaksi toisin kuin firabelityöt. Osassa työntekijöiden tekemistä tehtailta näpistämisistä, työntekijät olisivat saattaneet selvitä ilman sakkoja, jos he vain olisivat pyytäneet lupaa tavaran ottamiseen. Työnantajan näkökulmasta materiaalitappioita suuremmat haitat ovat syntyneet varsinaisesta työajasta hukkaan menneestä ajasta. Firabelitöistä on myös ollut hyötyä työnantajille. Luvallisilla firabelitöillä työntekijöitä on voitu palkita aikoina, jolloin palkankorotukset eivät ole tulleet kyseeseen palkkasäännöstelyn takia. Firabelityöt ovat olleet palkanlisä, sillä työntekijät ovat säästäneet tekemällä firabelitöinä osan tarve-esineistä ja hyödykkeistä,

jolloin heidän ei ole tarvinnut ostaa kyseisiä tuotteita, jos niitä ylipäätänsä on ollut silloin markkinoilla. Poikkeusoloissa on rahatalouden lisäksi käyty mustan pörssin kauppaa myös muilla hyödykkeillä, mikä on mahdollistanut pienimuotoisen keinottelun. Joissain tapauksissa tehdastyöläiset ovat myös saaneet työnantajaltaan yhteishankintoina hankittuja säännöstelyn alaisia tuotteita ohi kiintiöiden. Firabelityöt ovat myös edistäneet työntekijöiden kehittymistä töissään, sillä niiden parissa työntekijät ovat päässeet kehittämään osaamistaan, ja oppipojat ovat, varsinkin lasipuhaltamoissa, päässeet ”varastamaan” oppiaan. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi firabelityöt ovat parantaneet työyhteisöjen ilmapiiriä vahvistamalla työntekijöiden keskinäistä yhteisöllisyyttä ja me-henkeä. Työnantajan näkökulmasta työntekijöiden omapäisyys on kohdistunut yleensä työnjohtajia ja valvojia vastaan, mutta työnantaja on silti myös hyötynyt siitä, sillä se on edistänyt työntekijöiden työssä jaksamista.

Firabelitöiden tekeminen on aineistoni perusteella ollut erittäin maskuliinista, kuten tavaratuotannon ammattikäsityö tehtaissa ylipäätänsä, sillä yhdessäkään muistelmassa tai kirjallisessa lähteessä ei puhuta naisten tekemistä firabelitöistä. Sukupuolten välillä on ero myös luontaiseduissa, joita naiset saivat pienempiä määriä. Pienempien etujen lisäksi on myös tapauksia, joissa naisilta on evätty luontaisetu ”väärinkäytösten” vuoksi, kuten tapahtui Rettigin tupakkatehtaalla. Sukupuolten välisten erojen lisäksi on havaittavissa selviä eroja eri työntekijäryhmien välillä sekä luontaisetujen että firabelitöiden suhteen. Työntekijät, jotka ovat työskennelleet joko toimiston puolella tai johtavassa asemassa suhteessa alempiin työntekijöihin, ovat voineet teettää alemmilla työntekijöillä firabelitöitä itselleen. Toimistotyöntekijät ja johtoporras ovat nauttineet enemmän luontaisetuja kuin alemman statuksen omanneet työntekijät. Epätasa-arvo luontaisetujen suhteen on helpottanut pienemmille eduille jääneitä työntekijöitä psykologisesti oikeuttamaan itselleen luvattomasti hankkimiaan luontaisetuja ja firabelitöitä.

Lähteet

Arkistot

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA), Mikkeli.

Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaiden arkisto:

Pöytäkirjat: Kuulustelupöytäkirjat: Kuulustelupöytäkirjat 1944-1951 (2232); kuulustelupöytäkirjat 1952-1960 (2124); kuulustelupöytäkirjat 1961-1970 (2125).

Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900-1959 (2129).

Konseptit ja toisteet: Säännöt ja ohjeet: 1901-1975 (3847).

Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat: Henkilökuntaa koskevat asiakirjat mm. Tiedotteet, työtodistukset, kiertokirjeet, työsuhdeasioita, luettelot, tilastot, luontaisedut, luettelot tapaturmista 1893-1960 (2316).

Fiskars Oy, Billnäsin tehtaan arkisto:

Omat painotuotteet: Omat painotuotteet: Fiskars-yhtymä, työsäännöt 1923-1947 (4448).

Tampella Oy Ab:n arkisto:

Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt: Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899-1964 (10442).

Työväen Arkisto (TA), Helsinki.

Keskusosuusliike OTK:n arkisto:

Säännöt ja organisaatio: OTK:n sosiaalisia sääntöjä ja etuja koskevaa 1945 (HA1); OTK:n sosiaalinen sääntö 1957 (HA1).

Tarkastukset: Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa: Raportteja, laskelmia ja ohjeita, 1935-1953 (HAB4); Sörnäisten tehdasalueen vartiointi: raportteja 1940-1950 (HAB5).

Hankkeet, tutkimukset: Rikosasioita 1946-1958 (HCA12).

Muistitietoaineistot:

Kansallismuseon kansatieteellinen arkisto, Helsinki.

Jokioisten naulatehtaan työntekijöitten haastatteluja 1980.

Informantti 1, mies synt. 1903

Informantti 2, mies synt. 1908.

Metallityöläinen -keruu 1995:

KMK:K Me/19.

KMK:K Me/34.

Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TYKL-kokoelma, Turun yliopisto, Turku.

Opinnäytteet ja seminaarityöt:

Hakala, Pirkko: KTL 1065, Turun Rettigin tupakkatehtaan työntekijäin haastatteluja Kansatieteen cum laude -keruutyö, 1977.

Kallberg, Ulla: KTL 1066 Rettigin tupakkatehtaan työväestön työoloista ja elämästä, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen cum laude -keruutyö, 1977.

Lehto, Anneli: KTL 866, Rettigin tupakkatehtaan työväestön työoloista ja elämästä, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen cum laude -keruutyö, 1974.

Pesonen, Timo: KTL 786, haastatteluja Barker-Liittoisten puuvillatehtaan työläisten keskuudessa ajalta 1910-1960, cum laude -keruutyö, keväällä 1971.

Rantala, Anneli: KTL 793, Barkerin puuvillatehtaan eläkeläisten haastattelu, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen cum laude -keruutyö, Turussa 1972.

Suortti, Raili: KTL 784, Entisten Barkerin puuvillatehtaan työläisten haastatteluja Turun kaupungissa 1910-luvulta 1960-luvulle saakka, cum laude -keruutyö, keväällä 1971.

Käsikirjoitukset:

Ahlström OY:n Varkauden konepajan työläisten haastatteluja, Marja Kopola, 1970 TYKL/kk/667:

Informantti 1
Informantti 2
Informantti 3
Informantti 4
Informantti 5
Informantti 6

Barkerin eläkeläisten haastatteluja Turussa 1900-luvun alussa, haastattelija Aila Jalkanen, 1971, TYKL/kk/790

Informantti s.1894

Haastatteluja Fiskarsin teollisuustyöväestön keskuudessa, Stipendiaattityö, Sinikka Pohjola, 1970, TYKL/kk/662:

Informantti 1 s. 1890
Informantti 2 s. 1893

Informantti 3 s. 1904

Oy Fiskars Ab:n Fiskarsin ja Pinjaisten tehtaiden työväenhaastatteluja, kerääjä Kaarina Katiskoski, 1971, TYKL/kk/ 718:

Informantti 1 s.1895

Informantti 2 s. 1902

Informantti 3 s.1904

Informantti 4 s.1902, Sortavalan mlk.

Suomen lasitehtaiden työntekijöiden työstä ja elämänoloista 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen laudaturtyö, Virpi Nurmi, 1968. TYKL/kk/563.

Tehtaantyöläisen elämää vuosisadan alun Varkaudessa, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen keruutyö, Paula Koivisto, 1967, TYKL/kk/529:

Informantti s.1902

Wärtsilä Oy Turun telakka, Telakan entisten työläisten haastatteluja, Lassi Saressalo, 1971, TYKL/kk/717

Informantti s.1900

Monistetut postikyselyt:

Kysely 30 Rakennustyöläiset 1967, TYKL/kys/30:

Informantti 1 s. 1901

Informantti 2 s. 1898

Informantti 3 s. 1888

Informantti 4 s. 1897

Informantti 5 s. 1893

Informantti 6 s. 1905

Informantti 7 s. 1902

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto, Helsinki.

SKS KRA, Ahlströmiläisten elämäkertakirjoituskilpailu, 1992.

Työväen Muistitietotoimikunta (Työväen Arkisto), Helsinki.

TMT 247:1103/10, Keruu: Kulutuksen muutos/1990-1991.

TMT 302: 1274, Mieselämänkerta.
Informantti s. 1923

TMT 319:1576/6, MP -keruu Satamat, AKT ja teollisuustyö.

TMT 326: 1602/, MP-keruu/tekniset.
Informantti s. 1941 Hki, teknikko.

TMT 326: 1602/2, MP-keruu/tekniset.
Informantti s. 1941 Hki, teknikko.

TMT 335:1742, Haastattelu.
Informantti s. 1929.

TMT 351:1187/3, YK-keruu, ympäristö 2003.
Informantti s. 1927.

TMT 418:12126, Haastattelu.
Informantti s. 1925.

TMT 11538:2362, Puutyöväki -keräys. Digiaineisto.

TMT 700/12, Koponen, haastattelu 1975.

TMT 12134 Metalliliiton haastattelusarja.

TMT 12187 Metalliliiton haastattelusarja.

TMT 2730 Kemian työntekijäin haastattelut.

Muu painamaton muistitietoaineisto

Salmenheimo, Juha: Tapahtumia vuosina 1944-1954, Juha Salmenheimon nettisivuilta 08.01.2013 http://webbinetti.net/juhasheimo/kirjaruutana_ajoilta.htm Sivustoa on muokattu viimeksi 02.12.2012.

Muut painetut alkuperäislähteet:

Keravuori, Keijo (toim.): Teollisuuden sosiaalinen toiminta, Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja, Helsinki 1948.

Sanomalehdet

Reuter, Mikael: Onko Suomenruotsi ruotsia? Julkaistu Alunperin Helsingin Sanomissa 3.2.1996, 28.10.2012 Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilta: http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2828, Päivitetty 4.7.2008.

Helsingin Sanomat: Työpajan väkeä epäillään väärinkäytöksistä. 23.08.2013

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, Jorma ja Vartiainen, Henri: Itsenäisen Suomen talouspolitiikka, Teoksessa, Ahvenainen Jorma, Pihkala Erkki ja Rasila Viljo (toim.): Suomen taloushistoria 2,

Teollistuva Suomi, Helsinki 1982.

Ahvenisto, Inkeri: Tehdas yhdistää ja erottaa, Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle, SKS 2008.

Ala-Kapee, Pirjo, Valkonen, Marjaana: Yhdessä elämä turvalliseksi, SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930, Helsinki, 1982.

Bergholm, Tapio: Sopimusyhteiskunnan synty I, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944-1956, Otava 2005.

Bergholm, Tapio: Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924. Helsinki 1988.

Fingerroos Outi & Haanpää Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa, Fingerroos Outi, Haanpää Riina, Heimo Anne ja Peltonen Ulla-Maija (toim.): Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä, Helsinki 2006.

Haapala, Pertti: Sosiaalihistoria : johdatus tutkimukseen. Helsinki, Suomen historiallinen seura, 1989.

Hentilä, Marjaliisa: Keikkavaaka ja kousikka, Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan, Helsinki 1999.

Hietanen, Silvo: Rikollisuus ja alkoholi sota-ajan yhteiskunnassa. Teoksessa Hietanen, Silvo (toim.): Kansakunta sodassa, 3. Kuilun yli. Helsinki 1992.

Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa, Fingerroos Outi, Haanpää Riina, Heimo Anne ja Peltonen Ulla-Maija (toim.): Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä, Helsinki 2006.

Kalela, Jorma: Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944-1986. Tampere 1986.

Kalela, Jorma: Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906-1981. Tampere 1981.

Kettunen, Pauli: Suojelu, suoritus, subjekti: Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa, Helsinki 1994.

Koivisto, Johan: Suomen metallityöväen liitto 1, 1899-1930. Helsinki 1963.

Kontula, Osmo: Poikkeusolojen rikollisuus, Helsinki 1998.

Laakkonen, Juha: Rajoitettu vai rajaton valta? Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden suhtautuminen ja vuorovaikutus työväestöönsä vuosina 1891-1938. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto 2011.

Leimu, Pekka: Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan, Museovirasto, Työväenkulttuuriprojektin julkaisu N:o 2, Helsinki 1983.

Manninen, Ohto: Suomi toisessa maailmansodassa. Teoksessa, Tarkka, Jukka (toim.): Suomi 75, Itsenäisen Suomen historia, Vantaa 1992.

Mansner, Markku: Säännöstelystä avoimeen talouteen. Teoksessa, Tarkka, Jukka (toim.): Suomi 75, Itsenäisen Suomen historia, Vantaa 1992.

Mars, Gerald: Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime. Cambridge 1994.

Pihkala, Erkki: Sotatalous 1939–1944, Teoksessa, Ahvenainen Jorma, Pihkala Erkki ja Rasila Viljo (toim.): Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi, Helsinki 1982.

Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erikoisen. Teoksessa, Fingerroos Outi, Haanpää Riina, Heimo Anne ja Peltonen Ulla-Maija (toim.): Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä, Helsinki 2006.

Rabb, Birger: Luontaisedut palkan osana 1800-luvun loppupuolella. Helsinki 1975.

Reuna, Risto: Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931-1973. Espoo 1986.

Reuna, Risto: Puutyöläisten historia I. Puutyöläisten keskitetty järjestötoiminta teollistumisen sosiaalista taustaa vasten 1800-luvulta vuoteen 1930. Helsinki 1984.

Soikkanen, Hannu: Kohti kansan valtaa 1. 1899-1937. Vaasa 1975.

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A-K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992.

Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880-1920, Hakapaino Oy, Helsinki 2001.

Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä 2009.